

OP LOSSE SCHROEVEN

gids bij de tentoonstelling

N

Nederlands

Museum
Dr. Guislain
Gent

handleiding

De tentoonstelling *Op losse schroeven*
bestaat uit 5 thema's:
Lichaam en geest, Classificatie, Architectuur,
Verbeelding en Macht en onmacht.

Deze gids begeleidt je bij je bezoek.
Hoe werkt het?

De tekstjes zijn gegroepeerd per thema
en alfabetisch geordend.

Zoek een tekst in de gids aan de hand van het
eerste woord van de beschrijving of de familienaam.

Dit kan je steeds terugvinden op
de eerste regel van het zaalbordje.

Opgelet:
niet alle objecten hebben een beschrijving.
De stukken met tekst zijn gemarkeerd met de letter **G**.

Fijn bezoek!

LICHAAM EN GEEST

A

Jacques Aliamet, naar David Teniers de Jonge, *Depart pour le sabat & Arrivée au sabat*, 18de eeuw, gravures.

Collectie Nauta, Leiden

Heksen vliegen 's nachts naar de hek-sensabbat waar ze helse liederen zingen, rituele dansen opvoeren en seksueel verkeer hebben met de duivel. Heksen laten oogsten mislukken en lokken ziekte en waanzin uit. De figuur van de heks illustreert het middeleeuws magisch denken: het bovennatuurlijke werd ingezet om allerhande fenomenen en problemen te verklaren. Deze opvatting over waanzin doet een stap terug tegenover de overtuigingen die leefden in de Oudheid. De Grieken en de Romeinen zochten de oorzaak en behandeling van (geestes) ziekte binnen het lichaam, terwijl de middeleeuwer waanzin toeschreef aan een spiritueel element, een 'boze geest', die van buitenaf het lichaam binnendringt. Een waanzinnige is met andere woorden 'bezeten', en niet ziek. Een behandeling is strikt medische zin bestond dan ook niet, enkel praktijken zoals duiveluitdrijvingen, keisnijdingen en schedelboringen.

B

Bad- en bedtherapie, 1ste helft 20ste eeuw, foto. Museum Dr. Guislain, Gent

Baden en douches hebben een heilzaam, rustgevend effect. Deze eeuwenoude overtuiging wordt aan het begin van de twintigste eeuw ingezet door psychiaters die experimenteren met de intentie, de frequentie en de duur van watersessies. Onrustige patiënten worden uren-, soms dagenlang behandeld met lauwe baden. Het zou positieve effecten hebben op gemoed, slaap en eetlust. Koude en warme douchesessies zouden patiënten kalmeren. Ethische bezwaren maken een einde aan de hydrotherapieën en effenen het pad voor de herontdekking van de actievere arbeidstherapie.

C

Pierre Camper, *Dissertation physique*, 1791, Utrecht. Museum Dr. Guislain, Gent

De Nederlandse geneeskundige Petrus Camper (1722–1789) zette de meting van de gelaatshoek op de kaart. De gelaatshoek ontstaat door in het zij-

aanzicht van de schedel neuswortel en gehoorgang door denkbeeldige lijnen te verbinden met de voorste snijtanden in de bovenkaak en het meest vooruitgestoken deel van het voorhoofd. Griekse beelden hadden de grootste hoek, open de kleinste. De gelaatshoek had voor Camper slechts een uiterlijke betekenis. Het was bijvoorbeeld een handige techniek voor tekenaars. Later zou Campers studie echter – tegen de geest van Camper zelf – anders ingezet worden: verschillende antropologen en schedelmeters gebruikten de gelaatshoek om een pseudowetenschappelijke basis te geven aan raciale theorieën en racistische denkbeelden, waarbij ze de grootte van de gelaatshoek van mensen koppelden aan de mate van ‘dierlijkheid’ of intelligentie.

D

Mark De Fraeye, *Mongolia, Male & Female Shaman, 1998, foto.* Collectie De Fraeye-Verburg. Koning Boudewijnstichting. Museum Dr. Guislain, Gent

De sjamaan, aan wie geneeskrachtige eigenschappen worden toegeschreven, vormt voor verschillende volksstammen de verbinding tussen twee werelden. Door bepaalde rituelen kan hij of zij contact leggen met voorouders of geesten. Met repetitieve muziek, dans en rituelen wordt een trance bereikt die de toegangspoort opent voor de geestenwereld. Vaak begrijpt niemand behalve de sjamaan zelf wat de tekens zijn die geesten naar deze wereld zenden. Wie gebukt gaat onder zwaar psychisch lijden doet weleens een beroep op deze praktijk. In sommige culturen bestaat het sjamanisme naast andere geloofspraktijken.

Giambattista della Porta, *Della fisiognomia di tutto il corpo humano, 1637, Rome.* Museum Dr. Guislain, Gent

Deze herdruk van Giambattista della Porta's standaardwerk uit 1586 bevat talrijke mens-diervergelijkingen. Hij grijpt terug naar Aristoteles, die het hoofd zag als zetel van het bewustzijn en het gelaat als spiegel van de ziel. Della Porta's theorieën vertonen verwantschap met hedendaagse ideeën over het epileren van wenkbrauwen. Rechte wenkbrauwen duiden op goed-aardigheid, omhooglopende op gevoel voor humor én huichelarij. Wijd opengesperde ogen zouden voor schaamteloosheid staan.

Denmark, *Headlines, 1994, zwarte inkt op wit vloeipapier.*

Museum Dr. Guislain, Gent

De massa boeken en kennismateriaal die na zijn studies kunstgeschiedenis opeengestapeld lag langs de muren van zijn kamer, bracht Denmark (1950) niet de verwachte rust. Als reactie op de onbeheersbare informatiestroom startte hij begin jaren 1970 met het versnijden, vouwen, persen en verlijmen van boeken, kranten en tijdschriften, die hij omvormde tot sculpturen en installaties. *Headlines* is een beeldend statement dat in de rand van de archiefinstallaties gelezen kan worden. Het werk bestaat uit 365 verschillende nauwgezette afdrukken van zijn voorhoofd, in zwarte inkt op wit vloeipapier. Met slagstempels werden 24 hersenactiviteiten onderaan het papier ingeklopt, zoals *classifying, deciding, desiring, doubting, fearing, forgetting, knowing, understanding.*

Derde stadium van syfilis, jaren

1930, was. Museum Dr. Guislain, Gent

Dementia paralytica is een vorm van neurosyfilis, het derde stadium van onbehandelde syfilis, voor het eerst beschreven in de negentiende eeuw. Het kwam vaak voor in de toenmalige psychiatrie, maar vandaag wordt de diagnose nog zelden gesteld. De symptomen waren grootheidswaan, dementie, depressiviteit en geestelijke aftakeling. Dementia paralytica werd, voor de ontwikkeling van penicilline, behandeld met koortskuren. Op dit wassen hoofd uit het Sint-Norbertusinstituut in Duffel worden de symptomen afgebeeld. Wassen beelden werden tot midden twintigste eeuw in medische opleidingen gebruikt als studiemateriaal.

Rembert Dodoens, Cruydt-Boeck, 1608,

Antwerpen. Museum Dr. Guislain, Gent

In zijn *Cruydt-Boeck* (1608) maakte de arts en botanicus Rembert Dodoens (1517 of 1518–1585) een indeling van verschillende planten en hun ‘potenties’. Dodoens had een grote belangstelling voor de geneeskrachtige werking van bijvoorbeeld rozemarijn en lavendel, twee ingrediënten uit een zestiende-eeuws recept voor een ‘siroop tegen gestoordheid’. In de volgende eeuwen bleef men experimenteren met kruidenmengsels, ook binnen een psychiatrische context. Planten als valeriana en sint-janskruid, maar ook slangenwortel werden eeuwenlang gebruikt bij de behandeling van geestesziekten. In het midden van de twintigste eeuw werd zijn bestanddeel reserpine zelfs gedestilleerd om te verwerken in medicijnen zoals Serpasil, toegediend bij psychotische en overspannen patiënten.

E

Elektroshocktoestel, s.d., hout en

metaal. Museum Dr. Guislain, Gent

Vanaf de negentiende eeuw werd elektriciteit ingezet om de zenuwen te bespelen. In de jaren 1930 bleken elektrische shocks een gunstige invloed te hebben op depressies en symptomen van schizofrenie. Elektroshocktherapie werd massaal toegepast en wordt vandaag nog steeds — weliswaar onder verdoving — uitgevoerd. Nieuwe, experimentele therapieën werden vaak toevallig ontdekt. Omdat onrustige geesteszieken handelbaarder bleken na hoge koorts, werd bloed van malaria-lidgers ingespoten om zo kunstmatig koorts op te wekken. De Oostenrijkse arts Manfred Sakel (1900–1957) merkte op hoe schizofrene patiënten na een coma aan de beterhand waren. Met de insulinetherapie werd een gelijkaardig effect beoogd. Een dosis insuline verlaagde de suikerspiegel en liet de patiënt in een comateuze toestand belanden, waarna hij gewekt werd met een suikeroplossing.

Elektrotherapie voor zenuwziekte, begin 20ste eeuw, hout en metaal.

Museum Dr. Guislain, Gent

Vanaf de negentiende eeuw werd elektrische stimulatie ingezet om de zenuwen te bespelen. Elektriciteit werd niet alleen gebruikt als therapeutisch middel, maar ook om de anatomie van het lichaam te bestuderen. Dit toestel van Bonnetti werkte in op het zenuwstelsel van patiënten met aandoeningen als histerie, neurasthenie, insomnia, spierpijnen en maagaandoeningen.

F

Walter Freeman, lobotomie uit: *Psychosurgery in the Treatment of Mental Disorders and Intractable Pain*, 1950, Oxford. Museum Dr. Guislain, Gent

Als psychische stoornissen verankerd zitten in het lichaam, zo geloofden psychiaters in de eerste helft van de twintigste eeuw, kunnen experimentele behandelingen die hier rechtstreeks op inwerken oplossingen bieden. Elektroshocktherapie is bekend en nog steeds in gebruik, lobotomie is ondertussen berucht. Bij deze ingreep werden verbindingsbanen tussen de frontale lobben van de hersenen en de hersenstam doorgesneden. De techniek, vooral door de Amerikaanse neuroloog Walter Freeman (1895–1972) veelvuldig toegepast, was niet zonder risico. Hoewel een depressie of angststoornis ermee genezen leek, was ook het gevoelsleven en het zelfbewustzijn van de patiënt vaak verdwenen.

Frenologisch model, 19de eeuw, plaaster. Museum Dr. Guislain, Gent

Volgens de Weense arts Franz Joseph Gall (1758–1828) kon het innerlijk gelezen worden door te speuren naar bobbel op de schedel. Gall maakte een lokalisatiekaart van de hersenen om karaktereigenschappen te bepalen. Een sterk ontwikkelde karaktertrek vertoonde een uitstulping op de schedel, minder ontwikkelde eigenschappen waren niet voelbaar. Schedels van genieën, criminelen en geesteszieken vond Gall het interessantste studiemateriaal omdat ze de sterkst uitgesproken karakteristieken hadden. De frenologie groeide uit tot een westerse modetrend.

Zelfs werkgevers huurden frenologen in om sollicitanten te testen.

G

Francisco José de Goya y Lucientes, *Binnenplaats met waanzinnigen*, 1793–1794, reproductie.

Francisco de Goya (1746–1828) maakte verschillende werken waarin geesteszieken te zien zijn. *Binnenplaats met waanzinnigen* schilderde hij in 1793–1794 na een bezoek aan een krankzinnigengesticht in Zaragoza. Het werk is een verholen kritiek op de behandeling van geesteszieken, maar evenzeer een onderzoek naar wat waanzin nu precies is. Zo tonen de gezichten van de twee figuren op de voorgrond typische uitdrukkingen van waanzin. De blikken van de overige personages zijn gericht op twee worstelende mannen. Hij beeldt ze af in een klassieke pose, die kracht uitstraalt. Door ze te plaatsen binnen een duistere, ommuurde omgeving stelt hij de vraag naar hoe een mens, die fysiek gezond en sterk is, toch een zwakke geest kan hebben.

Joseph Guislain, s.d., buste in plaaster. Museum Dr. Guislain, Gent

Joseph Guislain (1797–1860) was een pionier in de hervorming van de zorg voor geesteszieken, met aandacht voor hospitalisatie, een humanere behandeling en therapie. Volgens Guislain was geestesziekte niet noodzakelijk te wijten aan een hersenletsel, maar kon de oorzaak evengoed liggen bij morele problemen met heftige passies zoals angst, droefheid, wanhoop, woede en spanningen. Ook sociale en culturele factoren speelden volgens Guislain een rol in het

ontstaan van geestesziekte. Als voorstander van de morele therapie stapte Guislain in de voetsporen van zijn Franse voorgangers Philippe Pinel (1745–1826) en Jean-Etienne Esquirol (1772–1840). In de morele therapie wordt de opname in een instelling als therapeutisch gezien, want de patiënt komt zo los van de ziekmakende invloed van zijn omgeving. Het moreel gezag van de arts is essentieel: hij vervult een voorbeeldfunctie voor de patiënt. De therapie combineert geestelijke en lichamelijke stimulatie via muziek, kaartspelen, arbeid en lichaamsbeweging.

H

Hersenonderzoek van professor André Dewulf, 20ste eeuw, foto en hersencoupe. Museum Dr. Guislain, Gent

In het midden van technologische ontwikkelingen op het vlak van medische beeldvorming, zoals radiologie en hersenscans, werkte professor André Dewulf (1903–2000) op een zolder van het Universitair Psychiatrisch Centrum Sint-Kamillus in Bierbeek aan een polytoom voor neuroanatomisch onderzoek. Met dit apparaat, gemaakt uit roestig ijzer en onderdelen die voor constructiedoeleinden waren bedoeld, werden fijne hersencoupes gesneden en vervolgens onder de microscoop bestudeerd. Dewulf deed baanbrekend onderzoek naar de structuur van de hypothalamus. Dankzij de inzichten van de hedendaagse fysica staan we vandaag verder in het bestuderen van de hersenen. Neurowetenschappers kunnen dieper graven en uiteenlopende technieken gebruiken om gericht en specifiek onderzoek te verrichten.

Hippocrates, Tou Megalou Ippokratous panton ton iatron koruphaiou / Magni Hippocratis Coi, medicorum facile principis, operum omnium, Tomus Secundus, 1662, Genève.

Museum Dr. Guislain, Gent

Volgens de Griekse arts Hippocrates (ca. 460–370 v.C.) werd (geestes)ziekte veroorzaakt door een onevenwicht van de lichaamssappen. Zijn biologisch georiënteerde leer wordt opgepikt door Julius Caesar (100–44 v.C.) en meegenomen naar Rome, op dat moment een smeltkroes van mythologie, magie en bijgeloof. Over de waanzin tekenen zich in de Romeinse samenleving twee tegenstelde visies af: een repressieve en een therapeutische. De eerste houding begrijpt waanzin als een manier om aan bepaalde sociale of economische verplichtingen te ontkomen. De bestraffende therapieën zijn opsluiting en lichamelijke pijniging. De therapeutische houding ziet geestesziekte als een gevolg van spanningen veroorzaakt door de omgeving, waarbij rust en regelmaat, muziek en aangenaam gezelschap genezing kunnen brengen. Het zijn twee polen waartussen de houding tegenover waanzin ook de komende eeuwen heen en weer zal slingeren.

I

Ingeslikte voorwerpen ontdekt op röntgenfoto's, uit: Broeder Ulfacijs, 'Een operatie van belang te St.-Truiden. Ijzervreterij', in: Ziekenverpleging, nr. 167, juni 1952. Museum Dr. Guislain, Gent

Patiënten slikten naalden, kroonkurken, paperclips en punaises in als een vorm van zelfverminking of het gevolg van een dwangneurose. De

radiologie bood in dit geval een zeer concrete oplossing. De voorwerpen werden gelokaliseerd via röntgenfoto's. Breder beschouwd was het een revolutie in de geneeskunde. Voor de ontdekking van de x-stralen in 1895 kon de binnenkant van het menselijk lichaam enkel bekeken worden door middel van een autopsie. De radiologie liet toe de werking en het falen van de hersenen beter te bestuderen. Er verschenen CT-scanners en MRI-scans die het zenuwstelsel driedimensionaal in beeld brachten. In de lijn van wetenschappers zoals Franz Joseph Gall (1758–1828) werden functielokalisaties van de hersenen verder onderzocht. Specifieke zones werden gekoppeld aan pijnprikkels of aan het nemen van morele beslissingen.

J

Gerbrandus Jelgersma, *Atlas anatomicum cerebri humani. 168 doorsneden van menselijke hersenen, 108 lichtdrukplaten naar photographische opnamen van praeparaten, 1931, Amsterdam.* Museum Dr. Guislain, Gent

Gerbrandus Jelgersma (1859–1942) staat bekend om zijn neuroanatomisch onderzoek en de beroemde hersenatlas waaraan hij 25 jaar werkte. Hersenanatomie speelde een belangrijke rol in zijn denken over aandoeningen zoals neurasthenie, hysterie, chorea en epilepsie. Aan het begin van zijn carrière ging hij ervan uit dat elke ziekte herleid kon worden tot een lichamelijk defect. Later kreeg hij interesse voor het 'ongeweten geestesleven' en Freuds inzichten rond het onbewuste. Jelgersma vulde op die manier zijn neurologische

en anatomische kennis aan met opvattingen uit andere vakgebieden die handelden vanuit een psychisch oogpunt.

K

Fritz Kahn, infografiek van het menselijk lichaam uit: *Het leven van de mens, 1939, Amsterdam.* Museum Dr. Guislain, Gent

De in Duitsland geboren Joodse arts Fritz Kahn (1888–1968) was een pionier in de zogenaamde infografiek. Deze methode maakt gebruik van tekeningen om informatie over te brengen. In zekere zin is Kahn de voorloper van de populaire Franse animatiereeks *Er was eens... het leven*, waarin de werking van het menselijk lichaam aan kinderen wordt uitgelegd. Vooral de boeken *Das Leben des Menschen* waren razend populair en werden veelvuldig vertaald. Met begrijpelijke tekeningen slaagde Kahn erin complexe aspecten van de werking van het menselijk lichaam te visualiseren. Net als vele andere Joodse geleerden en schrijvers belandden zijn boeken tijdens de Kristallnacht op de brandstapels van de nazi's. Na de oorlog werd zijn werk vele malen herdrukt, behalve in Duitsland.

Kopsneppers, s.d., metaal.

Museum Dr. Guislain, Gent

In de middeleeuwen werden aderlatingen toegepast om een teveel aan bloed te verwijderen of 'slecht bloed' van geesteszieken te 'zuiveren'. Door verwarmde glazen koppen op de huid te plaatsen werd meer bloed naar een bepaalde zone in het lichaam aangevoerd. Kopsneppers maakten met kleine mesjes incisies in de huid waardoor het bloed kon wegvloeien.

Nog steeds wordt de techniek van aderlatingen gebruikt. Zo worden er bijvoorbeeld bloedzuigers ingezet bij sommige medische behandelingen.

L

Gaspard Lavater, *L'Art de connaitre les hommes par la physionomie*, Tome 8, 1807, Parijs. Museum Dr. Guislain, Gent

Vandaag maken we een onderscheid tussen hoe ons lichaam aanvoelt en hoe onze geest daarmee omgaat, maar oorspronkelijk was er geen sprake van een dualiteit tussen lichaam en geest. Volgens de humorenleer (vloeistoffenleer) van de Griekse arts Hippocrates (ca. 460–370 v.C.) was ziekte het gevolg van een onevenwichtige mengeling van de vier lichaamsvochten: bloed, slijm, gele en zwarte gal. De juiste balans kon hersteld worden door aderlatingen en braaktherapie maar ook door zang en muziek. De Romeinse arts Galenus van Pergamon (131–211) bouwde hierop verder en deelde de mens in volgens vier temperamenten naargelang de overheersing van een lichaamsvocht: sanguinisch of optimistisch, flegmatisch of berustend, choleriesk of opvliegend en melancholisch of neerslachtig. Het evenwicht tussen het gehalte aan bloed, slijm en gele of zwarte gal in het lichaam bepaalde volgens Hippocrates en Galenus de fysieke én psychische gezondheid. De temperamentenleer is een voorbeeld van de drang om op een of andere manier vat te krijgen op (geestes) ziekte. Ze werd ondertussen al geruime tijd verlaten maar toch spreken we vandaag nog steeds over een zwartgallig persoon en is een onderkruiper al snel een slijmbal.

M

James Tilly Matthews, *Air Loom* uit: **John Haslam**, *Illustrations of Madness: Exhibiting a Singular Case of Insanity, and a No Less Remarkable Difference of Medical Opinion: Developing the Nature of Assailment, and the Manner of Working Events; with a Description of the Tortures Experienced by Bomb-Bursting, Lobster-Cracking and Lengthening the Brain. Embellished with a Curious Plate*, 1810, Londen.

Bethlem Museum of the Mind, Kent

James Tilly Matthews (1770–1815) geloofde dat een apparaat met de naam 'Air Loom' zijn lichaam en geest verstoorde en controleerde. Deze Londense theemaker kwam in 1797 terecht in het Bedlamgesticht. Matthews maakte zorgvuldige beschrijvingen en een tekening van het toestel. In zijn overtuiging werd de 'Air Loom' aangestuurd door 'the Glove Woman', 'Sir Archy', 'Jack the Schoolmaster' en 'The Middleman': een bende die hem niet alleen folterde vanop een afstand, maar ook continu aantekeningen maakte bij wat hij deed. Of hoe de psychoticus alternatieve manieren bedenkt om wanen te benoemen, te begrijpen en zo zijn wereld structuur te geven.

Friedrich Anton Mesmer, *Mesmerismus, oder, System der Wechselwirkungen: Theorie und Anwendung des thierischen Magnetismus als die allgemeine Heilkunde zur Erhaltung des Menschen*, 1814, Berlijn. Museum Dr. Guislain, Gent

Franz Anton Mesmers (1734–1815) methode lag ver van de toenmalige natuurwetenschappelijke benadering en was dus onmogelijk te bewijzen. Hij

zou nooit een lichaam opensnijden, zich inlaten met anatomie of behandelingen met purgeren en aderlatingen voorschrijven. Steunend op zijn 'kennis' over astrologie zag Mesmer een verbinding tussen het lichaam en het universum via het magnetische veld. Door gebruik van magneten en metaal zou hij zieken kunnen helpen om die verbinding te herstellen. Verklaringen vinden was onmogelijk. Zijn theorie was een herstel van de magie in een gerationaliseerde wereld.

O

Ovariotoom en hysterotoom, s.d., metaal. Gents Universiteitsmuseum

In de negentiende eeuw werden allerlei gynaecologische ingrepen toegepast bij geesteszieke, 'hysterische' patiëntes. Hysterie was toen een veelvoorkomende diagnose bij vrouwen. Symptomen waren onverklaarbare krampen, flauwvallen, angstaanvallen en seksuele driften. Naast het verwijderen van de baarmoeder (hysterectomie), eierstokken (ovariëctomie) en clitoris (clitoridectomie) werden ook koude douches en bekkenbodemmassages toegepast.

P

Philippe Pinel, *Nosographie philosophique, ou la méthode de l'analyse appliquée à la médecine, 1807, Parijs.* Museum Dr. Guislain, Gent

De begindagen van de gestichtspsychiatrie bleven doordrenkt van de humorenleer. De behandeladviezen waren zeer traditioneel en gericht op het lichaam: aderlatingen, koude kom-

pressen en blaren trekken, maar ook de verschillende organen als de maag, de darmen en de geslachtsorganen moesten in het oog gehouden worden. De grote ommekeer kwam er met de morele behandeling waarbij de invloed van de geest aan belang won. Een belangrijke figuur was de Fransman Philippe Pinel (1745–1826), die voor zijn aanstelling als hoofdarts van het Hôpital de la Salpêtrière in 1795 een aanhanger was van het mesmerisme en het dierlijk magnetisme. Ook de frenologie was hem niet vreemd. Nadien veranderde zijn persoonlijke missie. Waar hij in enkele van zijn vroegste artikelen ziektebeelden beschreef in termen van temperamenten en humoren, zou zijn aandacht langzaam verschuiven naar de Engelse morele behandeling.

S

Schriktherapie, gravure uit: Joseph Guislain, *Traité sur l'aliénation mentale et sur les hospices des aliénés, 1876, Amsterdam.* Museum Dr. Guislain, Gent

Het opwekken van plotse angst had volgens Joseph Guislain (1797–1860) een gunstig therapeutisch effect. Schriktherapieën werkten meestal met water: koude douches, een 'besproeiingsbad' of een 'verrassingsbad'. 'Het apparaat bestaat uit een kleine Chinese tempel', schrijft Guislain, 'waarvan het interieur een beweegbare ijzeren kooi bevat die in het water zinkt door haar eigen gewicht. Men leidt de krankzinnige binnen in dit huisje: een helper sluit de deur langs de buitenkant, terwijl een andere een hendeltje bedient waardoor de zieke ondergedompeld wordt in het water. Nadat men de gewenste behandeling

heeft uitgevoerd, laat men de machine weer omhoog komen.’

T

Trepanatieset, 18de eeuw, hout en metaal. Museum Dr. Guislain, Gent

Al sinds het neolithicum werd de schedelboring gebruikt als behandeling tegen krankzinnigheid. Aangezien de oorzaak van geestesziekte werd gezocht bij een boze geest in het hoofd, probeerde men de geest te laten ontsnappen door een gat te boren in de schedel. Sommige getrepaneerde schedels vertonen rond de wondrand nieuw kraakbeen. Dit bewijst dat de persoon in kwestie na de ingreep nog lange tijd heeft geleefd, hoewel de mogelijkheden tot verdoving en ontsmetting zo goed als onbestaande waren. Vanaf de zestiende eeuw werden schedelboringen uitgevoerd met een trepanatieset. Niet langer om geesten te laten ontsnappen, maar wel om bloed dat drukte op de hersenen te laten wegvloeien.

V

Arthur Van Gehuchten, zonder titel, 1900–1910, film. Museum Dr. Guislain, Gent

In de twintigste eeuw benutten psychiaters en neurologen het medium film om aandoeningen van patiënten beter te kunnen bestuderen en in beeld te brengen. Zo ook de eerste Belgische professor in de neurologie en wereldautoriteit in zijn vakgebied, Arthur Van Gehuchten (1861–1914). De neurowetenschap onderzoekt hoe hersencellen via elektrische signalen voortdurend boodschappen naar elkaar doorsluizen en zo gesprekken voeren in ons hoofd.

Een storing in dit proces kan leiden tot neurologische aandoeningen. Dit zien we bij de patiënten die Van Gehuchten in beeld brengt. Hij gebruikte het filmmateriaal om aan zijn studenten en collega's te kunnen tonen hoe bepaalde neurologische tics eruit zien.

W

Ioannis Wieri, Opera omnia quorum contenta versa pagina exhibit, 1660, Amsterdam. Museum Dr. Guislain, Gent

Op het hoogtepunt van de heksenvervolgving schreef de arts Johannes Wier (1515–1588) een boek waarin hij ingaat tegen de veroordeling en executie van als heks bestempelde vrouwen. De oorzaak van hun gedrag was volgens Wier eerder te vinden in ziekte, ouderdom of wanen: ‘Heksen zijn oude vrouwspersonen, meestal van gebrekkige conditie en bedaaude leeftijd, niet geheel bij zinnen, werkzame ellendige stumpers, in wier fantasie en verbeelding, als zij met melancholie beladen of moedeloos zijn, de duivel als zeer subtiele geest binnensluipt en zich verstoppt. De heksen hebben hun verstand verloren door hun hoge leeftijd, door wanhoop en ellende, door het gebrek van hun fantasie en door de zalven die hen razend maken.’

CLASSIFICATIE

B

Sergey Bratkov, *Motiv #1, #2, #5*, uit de reeks *Kids III*, 2004, foto. Galerie Transit, Mechelen

De maatschappijkritische reeks *Kids III* van de Oekraïense fotograaf Sergey Bratkov (1960) toont preadolescenten als antihelden van een harde samenleving. De rol die ze verwacht worden in te vullen is onduidelijk. Het ideaal van de onschuldige kindertijd blijkt niet langer bereikbaar. Zijn kinderen wel die broze individuen zoals ze vaak gezien worden?

C

Claude Cahun, *Self portrait*, 1920, reproductie. Jersey Heritage Collections

De Franse schrijfster, activiste en fotografe Claude Cahun (geboren als Lucy Schwob, 1894–1954) was een pionier in de verbeelding van vragen rond wat later 'gender' genoemd zou worden: 'Feminien, masculien, ik kan het allebei... maar onzijdig, daar voel ik me thuis.' In haar geënceneerde, experimentele zelfportretten wisselt ze van gedaante en kruipt ze in de huid van

zowel mannelijke als vrouwelijke personages. Met kaal hoofd, verkleed als zelfzekere bokser of gemaskerd op een strand. Bovenal stond ze voor vrijheid, het recht om genderneutraal te zijn of om zwartgallige gedachten te hebben. Claude Cahun en haar levenspartner Marcel Moore (geboren als Suzanne Malherbe, 1892–1972) maakten rond 1920 hun naam geslachtsvrij.

Classificatiesystemen, uit: Emil Kraepelin, *Psychiatrie. Ein Lehrbuch für Studierende und Ärzte*, 1913, Leipzig.

Museum Dr. Guislain, Gent

De Duitse psychiater Emil Kraepelin (1856–1926) bundelde zijn beschrijvingen en waarnemingen van honderden patiënten in een systematische psychiatrische inventaris. Kraepelin liet zich hierbij inspireren door de heldere indeling van het planten- en dierenrijk door de Zweedse arts, botanicus en zoöloog Carolus Linnaeus (1707–1778). Net zoals de planten en dieren opgedeeld werden in allerlei categorieën, wilden psychiaters ziektebeelden ordenen. Het handboek van Kraepelin is een voorloper van de huidige DSM

(*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*). Zowel Kraepelin als de American Psychiatric Association (samenstellers DSM) publiceerden verschillende herwerkte versies. Elke editie was telkens een pak lijviger dan de vorige.

D

Ebergiste De Deyne, *Principaux caractères de l'oreille*, fig.1, ca. 1930, foto. Museum Dr. Guislain, Gent

Ebergiste De Deyne (1887–1943), Gents pedagogo, fotograaf en hoofd van het Sint-Jozefinstituut, deed onderzoek naar types van zwakbegaafde kinderen. Hij groepeerde de kinderen op basis van hun uiterlijke kenmerken, zoals de vorm van hun oren, neus of lippen. Inspiratie vond De Deyne bij het antropometrische classificatiesysteem van de Franse criminoloog en politieagent Alphonse Bertillon (1853-1914). Bertillon ontwikkelde een fichesysteem om verdachten te identificeren aan de hand van fysieke kenmerken zoals de kleur van ogen, haar en huid en de vorm van neus en oren.

Ebergiste De Deyne, *Observations se rapportant à la conformation nasale*, foto, ca. 1930. Museum Dr. Guislain, Gent

Dit groepsportret toont de gezichtstrekken van leerlingen uit het Gentse Sint-Jozefinstituut voor ‘enfants anormaux’, in hedendaagse termen kinderen met een licht mentale of fysieke beperking. Voor de oprichting in 1901 was de ‘kinderkoer’ – de kinder-afdeling van het Hospice Guislain – de enige plek in België voor zwakzinnige kinderen. Vanaf de eeuwwisseling ontstonden alsmear meer gespecialiseerde kindgerichte instituten. Ebergiste De

Deyne (1887–1943), hoofd van Sint-Jozef, liet een rijke fotocollectie na met portretten, medische beelden en didactische foto's. Het materiaal geeft inzicht in de toenmalige blik op het kind. De Deyne onderzocht de fysieke en mentale eigenschappen van de jongens en categoriseerde hen volgens soortgelijke kenmerken. Tegelijkertijd geloofde hij sterk in hun mogelijkheden. Door de zintuigen te prikkelen konden de sluimerende vermogens zich verder ontwikkelen. De focus ligt nooit op de beperking, wel op het potentieel en het leerproces.

Dieter De Lathauwer, uit de reeks *I Loved My Wife – Killing Children Is Good for the Economy*, 2013–2017, installatie. Collectie kunstenaar, Gent

De georganiseerde massamoord van de nazi's op tegenstanders, andersdenkenden en ‘onzuiveren’ – Joden, homoseksuelen, zigeuners – is een bekende zwarte bladzijde uit de geschiedenis. Veel minder bekend is de moord op mensen met een psychiatrische problematiek of lichamelijke beperking in de periode die aan de Holocaust voorafging. In september 1939 leidde de zogenoemde Aktion T4 tot de systematische uitroeiing van 73.000 patiënten uit psychiatrische instellingen in T4-vernietigingscentra. Familieleden kregen gestandaardiseerde ‘troostbrieven’ met een verzonnen doodsoorzaak, gebaseerd op de medische dossiers. Buiten T4 om stierven ruim 200.000 slachtoffers in ziekenhuizen door verwaarlozing, uithongering of vergiftiging. Dieter De Lathauwers (1978) ingetogen foto's van de terreinen van Oostenrijkse psychiatrische ziekenhuizen brengen een stille

getuigenis. De sporen van een onmenselijke geschiedenis worden vastgelegd in een kale muur, een stuk van een gevel of een dicht gebladerte.

Ovide Decroly, observatie en classificatie van kinderen, begin 20ste eeuw, filmfragment. Museum Dr. Guislain, Gent

De Belgische neuropsychiater, pedagoog en kinderpsycholoog Ovide Decroly (1871–1932) onderzocht de mentale ontwikkeling van ‘normale’ en ‘onaangepaste’ kinderen. Volgens Decroly kan elk kind, via observatie van andere kinderen en de wereld om zich heen, op eigen ritme ontdekken, leren en evolueren. Alle activiteiten, van kleuren tot tuinieren, kunnen aanmoedigend zijn. Hij ontwierp een reeks testen naar taal, intellect, zintuigen en spontane interesses. De observatie was volgens Decroly veel belangrijker dan het resultaat van de test. Filmopnames lieten toe de kinderen nog nauwkeuriger te observeren. In een test naar ‘imitatie’ bij kinderen verdeelde hij hen volgens ontwikkelingsniveau in drie groepen. De ‘superieure’ kinderen kregen de opdracht te niezen. Decroly filmt hoe de andere kinderen daarop reageren. Apen ze na of blijven ze onverschillig?

E

Hans Eijkelboom, uit de reeks Fotonotities, s.d., foto. Collectie kunstenaar, Amsterdam

Geïnspireerd door August Sanders *Antlitz der Zeit (Gelaat van de tijd, 1929)* begon de Nederlandse kunstenaar-fotograaf Hans Eijkelboom (1949) in 1992 aan zijn *Fotonotities*. De straatportretten tonen voorbijgangers met telkens één

gemene deler: een vale stofjas, kleren met een panterprint of doodskop, bomberjack, een zeiljas... Op een drukke plek, met de camera op de borst en de zelfontspanner in zijn zak, zoekt Eijkelboom in de mensenmassa naar kleine en grote gelijkenissen tussen individuen. Achteraf groepeerde hij de foto's in rasters, voorzien van een datum, locatie en tijdsaanduiding. Samen vormen ze banale en absurde categorieën die de uniciteit van het individu in vraag stellen. Tegelijkertijd zit het falen van de categorisering er meteen in vervat.

G

Gruppe von schizophrenen Endzuständen, reproductie uit: Oswald Bumke, Lehrbuch der Geisteskranken, 1929, München. Museum Dr. Guislain, Gent

Het bijschrift bij dit groepsportret – *Abb. 145. Gruppe von schizofrenen Endzuständen* – uit het *Lehrbuch* van de Duitse psychiater Oswald Bumke (1877–1950) toont objectivering: geen vrouwen maar schizofrene toestanden, en geen patiënt maar een ziektebeeld. Elf vrouwen zitten en staan gecentreerd, op een rechte lijn. Het natuurlijke licht dat in de kamer valt, werpt schaduwen op de gezichten en de sobere kledij. De harmonische compositie doet een ensce-nering vermoeden en getuigt van een sterke fotografische, esthetische kwaliteit. Tien vrouwen kijken weg, turen naar de vloer of naar hun handen of sluiten de ogen. Eén vrouw weigert de blik af te wenden en kijkt recht in de lens. Het kijken staat centraal en is eerder ongemakkelijk dan wetenschappelijk of classificierend, zowel voor de vrouwen op het portret als voor de kijker vandaag.

Guerrilla Girls, *The Hysterical Herstory of Hysteria and How it Was Cured, from Ancient Times until Now*, 2012, reproductie. Guerrilla Girls

Waarom zijn vrouwelijke kunstenaars ondervertegenwoordigd in musea? Houden vrouwen zich beter weg van de wereld van cultuur en kunst, zoals verschillende negentiende-eeuwse psychiaters beweerden? Sinds 1985 klaagt het collectief Guerrilla Girls de discriminatie in de kunstwereld aan met posters, acties, boeken, postkaarten en tijdschriften. Het boek *The Hysterical Herstory of Hysteria* toont hoe door de geschiedenis heen het vrouwelijk lichaam behandeld, maar ook mishandeld werd. Zo wordt de spot gedreven met *Dr. Feelgood*, een karikaturale versie van geneesheren die rond 1900 hysterische symptomen probeerden te bedwingen met bekkenbodemmassage.

H

Henry Hering, portretten van patiënten gediagnosticeerd met acute manie, melancholie en dementie, ca. 1850, facsimile. Bethlem Museum of the Mind, Kent

Midden negentiende eeuw portretteerde de Britse fotograaf Henry Hering (1814–1893) patiënten uit het Londense Bethlemziekenhuis in zijn fotostudio vlakbij de instelling. De foto's zijn bedoeld als illustratie bij een publicatie van psychiater John Conolly. Het gedrag van de 24-jarige naaister Harriet Jordan (*H.J. Acute Mania*) wordt beschreven als 'manisch, agressief en verward'. Samen met de foto's van Hugh Diamond is de reeks van Hering de eerste fotografische neerslag van waanzin in Victoriaans Engeland.

Magnus Hirschfeld, *Geschlechtskunde auf Grund dreißigjähriger Forschung und Erfahrung* bearbeitet, 1930, Stuttgart. Museum Dr. Guislain, Gent

De Duitse arts en seksuoloog Magnus Hirschfeld (1868–1935) was een pionier van de LHBTI-emancipatiebeweging. Hij kwam op voor de rechten van lesbische vrouwen (L), homoseksuele mannen (H), biseksuelen (B), transgenders (T) en interseksuele personen (I). Met tal van publicaties, lezingen en acties probeerde hij met zijn Berlijns *Institut für Sexualwissenschaft* de negatieve publieke opinie over een 'andere' seksualiteit of genderexpressie te veranderen. Hij werkte ook mee aan de film *Anders als die Andern* (1919), een aanklacht tegen artikel 175 uit het Duitse strafrecht dat homoseksuele relaties verbod. Hirschfeld zag homoseksualiteit als een aangeboren voorkeur en versterkte daardoor ongewild de medische inmenging die zou leiden tot gedwongen hormoonbehandelingen. Pas in 1974 werd homoseksualiteit geschrapt uit de DSM (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), niet omwille van wetenschappelijk inzicht maar onder druk van de homobeweging die vanuit de marge een plaats opeiste in de maatschappij.

William Hogarth, *The Weighing House*, 19de eeuw, gravure. Privécollectie, Gent

Deze gravure van de Engelse kunstenaar William Hogarth (1697-1764) is de titelplaat die het boek *Physiognomy* (1763) van de auteur John Clubbe siert. De gravure biedt, net als het boek, een satirische blik op toenmalige theorieën over het uiterlijk en het karakter van mensen. Hier spot de kunstenaar met

het classificeren van mensen: de afbeelding toont negen mannen die, door toedoen van een magneet, in meerdere of mindere mate beginnen te zweven, en zo worden onderverdeeld. Onderaan bevindt zich een man die beschreven wordt in termen van absolute zwaarte of ernst. De reeks eindigt met de zwevende man, bovenaan en het dichtst bij de magneet, die geduid wordt als absoluut lichtvoetig en als een complete dwaas.

L

Johann Caspar Lavater, *L'art de connaître les hommes par la physionomie*, Tome 2 & 4, 1820, Parijs.

Museum Dr. Guislain, Gent

Mensen beoordelen op uiterlijke kenmerken is van alle tijden. Een intelligente blik, een gespannen mond, een wilskrachtige kin, wat vertelt het gezicht? Volgens de Zwitserse theoloog en wetenschapper Johann Caspar Lavater (1741–1801) waren gelaatsuitdrukkingen de sleutel tot de ziel. Een rechte neus, een plat gezicht en een gezonde uitstraling vormden het type dat ‘alle huisvaderlijke deugden in één persoon’ verenigde. Een wipneus wees op een muzikaal, poëtisch en fantasierijk karakter. Via zakboekjes werden Lavaters inzichten uitgetest door een breed publiek. Tegenwoordig geldt de fysionomie als pseudowetenschap, al proberen we nog steeds gezichtsuitdrukkingen te lezen en geloven we in een relatie tussen gelaat en karakter.

Leerlingenrapport uit het Sint-Jozefinstituut, 1930, papier.

Museum Dr. Guislain, Gent

De bezorgdheid over onrustige

kinderen, zonder zelfbeheersing en met een gebrek aan concentratie is geen recent fenomeen. Aan het begin van de twintigste eeuw was er nog geen sprake van ADHD (*Attention Deficit Hyperactivity Disorder*), maar wel van een ‘moreel-ethisch defect’ bij kinderen, ‘instabiliteit’ of ‘zenuwachtigheid’. Psychiaters en opvoedkundigen klaagden over de negatieve invloed van prikkels, de drukte uit de ‘moderne samenleving’ en de ‘geestelijke overlading’ als oorzaak van een explosie aan zenuwziekten. In leerlingenrapporten uit het Gentse Medisch Pedagogisch Instituut Sint-Jozef staat beschreven hoe enkele jongens voortdurend nerveus zijn. Een rapport uit 1930 etiketteert de tienjarige Jacques als lijdend aan *nervosité extrême*. Hij stoort de algemene orde, doet dwaze uitlatingen, schaterlacht om niets en is snel afgeleid: ‘Wat de zintuigen prikkelt, daar gaat zijn aandacht naartoe. Tegen alle reglement en orders in voldoet hij aan dien prikkel.’

Cesare Lombroso, *L'homme criminel: Atlas* (deuxième édition), 1895, Parijs. Museum Dr. Guislain, Gent

De Italiaanse hoogleraar psychiatrie Cesare Lombroso (1835–1909) wijdde zijn carrière aan het meten en classificeren van criminelen. Hij zag een erfelijke oorzaak in hun misdadige gedrag, onder andere te bewijzen door een ‘achterhoofdskuiltje’ in de schedel — een ‘aapmensachtig’ kenmerk dat normaal gezien enkel bij een foetus aanwezig was. Andere eigenschappen waren diepliggende ogen, een uitgesproken wenkbrauwboog, een opvallende neus, dichte beharing en een wijkend voorhoofd. ‘Geboren criminelen’ konden niet

behandeld worden noch bestraft. Een plaatsing in een speciale inrichting kon hen en de samenleving beschermen.

M

Medisch register uit het Hospice Guislain, midden 19de eeuw, papier.

Museum Dr. Guislain, Gent

In lijvige medische registers noteerde Joseph Guislain (1797–1860) de gegevens en analyse van de opgenomen mannen. Een algemene rubriek bevat persoonlijke informatie over woonplaats, leeftijd en beroep. Het uitgebreidste onderdeel van het register beslaat de observatie van de symptomen tijdens de eerste drie tot vijf dagen van de opname. Daarnaast beschrijft Guislain zijn prognose en het verdere verloop van het ziektebeeld.

Na Guislain stierf ook het optimisme over dat verloop, en lezen we bij vele bewoners die langdurig in het gesticht verbleven de jaarlijkse notitie ‘idem’, of ‘toestand ongewijzigd’.

Medisch register uit het Sint-Jozefhuis, 1852, papier.

Erfgoedhuis Zusters van Liefde JM, Gent

De symptomen van ‘vrouwenziektes’ hebben vaak betrekking op het lichaam, de seksualiteit en de emoties. In patiëntenregisters van de vrouwelijke geesteszieken uit het Gentse Sint-Jozefhuis noteerde Joseph Guislain (1797–1860) symptomen als opgewonden, triest, angstig, wanhopig, jaloers, erotische gedachten en extravagant gedrag. De menstruatiecyclus vraagt nauwkeurige opvolging want kan een ‘*manie érotique*’ of ‘*passion hystérique*’ uitlokken. Opvallend is hoe Guislain de progressie van

patiëntes omschreef: werkt hele dag, maakt bed op, ruimt kamer op, begint over haar kinderen te praten, gaat naar de kerk, verzorgt uiterlijk. Wanneer de patiënte haar conventionele vrouwelijke taken opnieuw opneemt, is beterschap in zicht.

N

Nouvelle Iconographie de la Salpêtrière, deel 4, 1891, Parijs.

Museum Dr. Guislain, Gent

De foto’s uit de *Nouvelle Iconographie de la Salpêtrière* tonen patiëntes uit het Parijse Hôpital de la Salpêtrière, waar Jean-Martin Charcot (1825–1893) vanaf de jaren 1870 onderzoek deed naar hysterie. De hysterica werd steeds stereotiep afgebeeld met ongecontroleerde lichaamsbewegingen en verkrampde of verlamde ledematen. Symptomen waren onverklaarbare pijnen, angstaanvallen, slapeloosheid, seksuele disfuncties, passioneel of brutaal gedrag en eigenzinnigheid. Hysterie werd dé modediagnose uit de late negentiende eeuw en toonde zowel de angsten als ambities van die tijd. Vrouwen werden verwacht passief te zijn, plooibaar en buitengewoon begeerlijk, maar tegelijk groeide langzaam het verlangen naar vrijheid en naar de bevrijding van de seksuele moraal.

P

Portretten van patiënten, uit Theodor Kirchhoff, *Der Gesichtsdruck und seine Bahnen beim Gesunden und Kranken, besonders beim Geisteskranken*, 1922, Berlijn.

Museum Dr. Guislain, Gent

De zichtbaarheid van symptomen speelde een centrale rol in de begin-dagen van de psychiatrische diagnostiek. Via uiterlijke kenmerken kon het innerlijk van de mens gelezen worden. De eerste psychiaters illustreerden hun theorieën rond ziektebeelden met portretten van patiënten. Aanvankelijk gebeurde dit met tekeningen, maar na de opkomst van de fotografie werd deze nieuwe techniek meteen opgepikt om als ‘objectief’ wetenschappelijk instrument te benutten bij observaties en inventarisaties, en om de diagnostische categorieën te legitimeren. Foto’s brengen de typische gezichtsuitdrukkingen, lichamelijke kenmerken en lichaams-houdingen van ziektes als manie, melancholie of hysterie in kaart. De focus ligt niet zozeer op de zieke patiënt: de portretten worden ingezet om de ziekte in beeld te brengen. Het individu verschuift naar de achtergrond, het ziektebeeld staat centraal.

V

Jan Hendrik van den Berg, herbarium, 1922–2012, gedroogde planten en papier. Museum Dr. Guislain, Gent

De Nederlandse psychiater-neuroloog en schrijver Jan Hendrik van den Berg (1914–2012) werd bekend met zijn metabetische methode, waarin hij allerlei uiteenlopende fenomenen die gelijktijdig in de geschiedenis voorkomen met elkaar in verband brengt. Op eigenzinnige wijze ordende hij het denken over geneeskunde, psychologie, wiskunde, biologie en cultuur, om zo de evolutie van menselijke opvattingen bloot te leggen. Hoe denkt men in een bepaalde periode? En wat wéét men?

Van den Berg had naast een grote interesse voor wetenschapsgeschiedenis ook een ontembare passie voor planten. Sinds zijn kindertijd werkte hij aan een zorgvuldig samengesteld herbarium. Negentig jaar lang bleef hij de planten-collectie uitbreiden en (her)indelen. Het toont Van den Bergs ordenende blik: hij verzamelde, benoemde en categoriseerde om inzicht te krijgen in ons bestaan.

Wilhelm von Kaulbach, *Das Narrenhaus*, 1834, gravure door C.H. Merz.

Museum Dr. Guislain, Gent

Geraakt door een bezoek aan een krankzinnigengesticht in Düsseldorf vatte de Duitse kunstenaar Wilhelm von Kaulbach (1805–1874) zijn indrukken in een tekening. De gravure toont patiënten in wat de tuin van een instelling lijkt te zijn. De attributen die ze bij zich hebben verwijzen naar hun ziekte: de kroon van de megalomaan, de waanzinnige moeder met haar takkenkind, de religieuze fanatiekeling met het kruis, de boeken van de geniale gek... *Das Narrenhaus* werd destijds geroemd om zijn artistieke kwaliteiten en gewaardeerd binnen de psychiatrie voor de wetenschappelijke voorstelling van ziek(t)en en symptomen.

ARCHI TECTUUR

A

Archipl Architecten, St. Vincent de Paul, Centre d'accueil et des soins des malades mentaux, Yamoussoukro, Ivoorkust, 2000–2004, foto Reinhart Cosaert en maquette.

Collectie architecten, Gent

De bouw in 2002 van een instelling in Yamoussoukro, Ivoorkust, markeerde een start van de psychiatrische zorg in de streek. Architect Patrick Lefebure moest de plaatselijke verantwoordelijken overtuigen van een gebouw dat paste in de Afrikaanse architecturale cultuur. Het verlangen naar een archetypisch en omvangrijk, westers aandoend, neogotisch gesticht was namelijk groot. Het architectenbureau integreerde lokale elementen in de inrichting van de instelling en werkte nauw samen met de plaatselijke bevolking. De geografische inplanting van de site aan de rand van de stad doet dan wel weer denken aan de wijze waarop instellingen als het 'Guislaingesticht' in 1857 in Gent werden ingeplant.

architecten de vylder vinck taillieu, herinrichting Sint-Jozefsgebouw Caritas tot therapeutische ruimte, Melle, 2019, maquette. Collectie architecten, Gent

Het voormalige Sint-Jozefsgebouw in het hart van het psychiatrisch centrum Caritas (nu Karus) in Melle was goedgekeurd voor de sloop, maar het besef groeide dat het budget voor de afbraak ook een ander doel kon dienen. Architecten de vylder vinck taillieu lieten pleister van de muren kappen, pannen wegnemen en vloeren uitbreken en creëerden op die manier een 'utopische ruïne'. Het is een plek waar de rationaliteit van weleer wordt doorbroken door verval en toeval, waar 'binnen' en 'buiten' in vraag wordt gesteld, waar verbeelding en durf ontmoeting stimuleert, en waar mensen tot zichzelf kunnen komen.

C

Claudio Cricca, uit de reeks Faceless, 1998–2007, foto.

Museum Dr. Guislain, Gent

In 1998 startte Claudio Cricca (1968) met zijn project *Faceless*, waarvoor hij in

vijf Italiaanse penitentiaire instellingen ging fotograferen. Hoewel het gaat om ziekenhuizen ligt de focus op opsluiting eerder dan op zorg. Voor velen is dit het eindstation. Door de gezichten van de geïnterneerden bijna onherkenbaar te maken, wordt de omgeving des te zichtbaarder. Tralies, hoge muren, koude gangen: *Faceless* is een aanklacht tegen de onmenselijke leefomstandigheden. ‘Een foto maken is makkelijk,’ volgens Cricca, ‘een foto maken recht in het gezicht van iemand is moeilijk. Maar een foto maken recht in het ge-zicht van iemand die lijdt ... is tegen de menselijke natuur.’

***Colors Magazine*, Stefan Ruiz, Adam Broomberg en Oliver Chanarin, Rene Vallejo Psychiatric Hospital, Camagüey, Cuba, 2000, foto op dibond.**

Museum Dr. Guislain, Gent

Het magazine *Colors* toont ‘de rest van de wereld’. De fotoreportages snijden niet zelden controversiële onderwerpen aan. In 2002 wijdde *Colors* een volledig nummer aan de waanzin als thema. Patiënten – van Cuba over de Verenigde Staten tot Albanië – getuigen, fotografen leggen vast. De foto’s geven een indringend portret van het leven in psychiatrische instellingen en tonen de verschillen tussen culturen en regimes. De fotografen Adam Broomberg en Oliver Chanarin reisden langs zogenoemde moderne getto’s, waaronder een psychiatrisch ziekenhuis in Cuba.

D

Michiel De Cleene, GDDS#27032015, 2015, foto. Museum Dr. Guislain, Gent
Tot het begin van de negentiende

eeuw werden geesteszieken opgesloten in de middeleeuwse crypte van het Gentse Geeraard de Duivelsteen. De bedoeling was om onrustige, gevaarlijke of onnuttige mensen – krankzinnigen, maar ook criminelen, epileptici, dementen – af te schermen van de samenleving. Van zorg of therapie was geen sprake en de leefomstandigheden waren schrijnend. In opdracht van het Museum Dr. Guislain bracht de Gentse fotograaf Michiel De Cleene (1988) de crypte in beeld.

Pierre Jacques Dierckx, *Refuge des enfants abandonnés à Ruysselede*, ca. 1915, olie op doek. Collectie Vlaamse Gemeenschap, De Zande, Ruiselede

In het ‘verbeteringsgesticht’ in Ruiselede werden risicojongeren heropgevoed tot ‘nuttige burgers’. Lange tijd kwamen hier ook de ‘krankzinnige hopeloze gevallen’ terecht. In een strak schema werden de dagen gevuld met sport, spel, landbouw en handenarbeid. Pierre Jacques Dierckx (1854–1947) schilderde de eetzaal van de hervormingsinstelling. De jongens dragen allen een identiek blauw overhemd als uniform. Sommigen lijken ons aan te kijken, de meesten staren naar hun bord. Vandaag is er op dezelfde site in Ruiselede nog steeds een gemeenschapsinstelling.

G

***Gestichtsleven Hospice Guislain*, ca. 1860 en 1887, stereokaart en foto.** Museum Dr. Guislain, Gent

De fotoreeks van het leven in het Guislaingesticht in 1887 was bedoeld om

te illustreren hoe voorbeeldig de zieken werden verzorgd. Tegelijkertijd brengen de foto's ook de architectuur van het Hospice Guislain in beeld. De bewust gekozen locatie op het toenmalige plateland, de rondbooggalerij, de decoratieve borstweringen en de hoog uitgewerkte trapleuningen dienden hetzelfde therapeutische doel: rust, vrijheid en veiligheid uitstralen. De groepsportretten van patiënten zijn statige, geënceneerde portretten, omkaderd door een sierlijke omlijsting en belettering die onder andere het belang van arbeidstherapie in het Hospice Guislain benadrukken. Rustgevend, eenvoudig en repetitief handenvoer zou de patiënten helpen om hun geestelijk evenwicht terug te vinden.

Peter Granser. *Gruppe auf einen Hügel 01, 02, 03, 04*, uit de reeks *J'ai perdu ma tête*, 2009, foto.

Museum Dr. Guislain, Gent.

In de reeks *J'ai perdu ma tête* dringt fotograaf Peter Granser (1971) op een bijna onzichtbare manier binnen in de gesloten afdeling van het Centre Hospitalier Spécialisé de Navarre in Évreux. Met zachte hand en menselijk respect laat hij de binnenwereld zien van een instelling die voor buitenstaanders gesloten blijft. Door zijn typerend kleurgebruik blijft die psychiatrie niet in duisternis gehuld. Nergens is de vaak benauwende architectuur op te merken, alleen via subtiele details blijft de instelling als dagelijkse omgeving voor de bewoners van een gesloten afdeling aanwezig. Zo weet Granser de vermaatschappelijking van de zorg op een subjectieve en respectvolle manier te verbeelden.

Grondplan Hospice Guislain. Joseph Guislain & Adolphe Pauli, *Établissement pour 350 hommes aliénés. Plan du rez-de-chaussée & Plan du 1er étage*, ca. 1850, papier. Museum Dr. Guislain, Gent

Joseph Guislain (1797–1860), de eerste Belgische psychiater en ontwerper van dit voormalig psychiatrisch ziekenhuis, was ervan overtuigd dat de architectuur moest bijdragen tot de genezing van zijn patiënten door het uitstralen van rust, vrijheid en veiligheid. Guislain was de zoon van een architect. Hij werd arts, maar hanteerde wel de architectuur als medicijn. Tot ver in de negentiende eeuw werden geesteszieken ondergebracht in uitgeleefde bouwsels. Pas in 1857 werden ze opgenomen in het Guislaininstituut, de eerste inrichting in België die speciaal daarvoor gebouwd was. Het ontwerp van Guislain was in elk detail weloverwogen. De groene omgeving diende een therapeutisch, rustgevend nut. Dankzij de gaanderijen rondom de binnentuinen konden de patiënten ook bij slecht weer wandelen. Het gebouw is slechts twee bouwlagen hoog om zonlicht toe te laten. Elk gevoel van opsluiting diende vermeden te worden dus ontwierp Guislain decoratief raamwerk met ingewerkte ijzeren spijlen als alternatief voor tralies. Het originele Hospice Guislain is nog steeds grotendeels intact: let op de ramen in deze ruimte, die vroeger dienst deed als slaapzaal. Sinds de jaren 1990 is het ziekenhuis verhuisd naar een nieuwbouw op deze site en wordt het oude gebouw ingevuld als museum.

K

Franz Joseph Kleber, situatieplan van de Regensburg instelling, Karthaus-Prüll, 1906–1909, inv. nr. 4506, reproductie. Prinzhorn

Collection, University Hospital Heidelberg

Dit plan van het gesticht Karthaus-Prüll bij Regensburg toont hoe de tekenaar de instelling en zijn omgeving zo volledig mogelijk wilde weergeven. Om meer te kunnen tonen dan een plattegrond werden ook enkele gevelzichten getekend, alsof de gebouwen werden opengeklapt. Het instellingsplan geeft op die manier niet alleen een zicht op de indeling, maar ook op het uitzicht en de sfeer van de architectuur. De wissel in perspectieven maakt het plan moeilijk leesbaar, nog verder bemoeilijkt door de verzonnen elementen die erin voorkomen. Zo zijn er dubbele muren uit steen en rubber te zien en vier poorten met tralies en torens, die de volledige instelling afsluiten van de buitenwereld, maar er in werkelijkheid nooit hebben bestaan.

P

Postkaarten van instellingen, 20ste eeuw. Museum Dr. Guislain, Gent

Vanaf het begin van de twintigste eeuw werden er postkaartreeksen gemaakt van jeugd- en andere instellingen zoals weeshuizen, sanatoria, preventoria, rijksopvoedingsgestichten en vakantiekolonies. ‘Zwakke kinderen’, ‘krankzinnige gevallen’, ‘zenuwpezen’ en ‘bleekneuzen’ konden via deze beperkte weg contact houden met hun familieleden. De postkaarten tonen de binnen- of buitenruimtes van het gebouw en demonstreren het

geloof in het heil van de instelling. De gelijkende beeldvorming valt op: architecturale hoogstandjes werden gepromoot met cleane, functionalistische badkamers, keukens, eetzalen en slaapzalen. De klemtoon op de zorg en het (her)opvoeden van risicokinderen wordt zichtbaar: discipline, regelmaat, hygiëne en de gezonde buitenlucht staan centraal.

R

Rasphuis, 20ste eeuw, maquette. IVA Historische Huizen Gent, Gravensteen, GG-M-367

Het Gentse Rasphuis — een tuchthuis — was een achthoekig gebouw met in elke vleugel een ander type gevangene. De vorm doet denken aan een panopticum, een architecturaal principe om individuen te kunnen controleren, te bewaken en te disciplineren. Gevangenen werden er aan het werk gezet om exotisch hout te ‘raspen’, gebruikt om textiel te kleuren. De werk-omstandigheden lieten te wensen over. Het Rasphuis werd in 1935 gesloten en twee jaar later afgebroken.

V

Reinier van Arkel, gevelsteen Zinnelooshuis ’s Hertogenbosch, 1686, zandsteen (replica).

Museum Dr. Guislain, Gent

Vanaf de vijftiende eeuw werden krankzinnigen ondergebracht in opvanghuizen of ‘dolhuizen’, veelal opgericht vanuit privé-initiatieven. Voor de ‘sinneloze mensche’ liet Reinier van Arkel in 1442 het eerste Zinnelooshuis van Nederland openen.

Zoals de boeien op de gevelsteen tonen, gaat het eerder om opsluiting dan om zorg. Drie krankzinnigen steken hun hoofd uit de ‘dolcel’. De andere figuren demonstreren de waanzin, zoals de man aan de linkerzijde die in zijn eigen arm bijt. Of de ‘Grote Opsluiting’ in de volgende eeuwen werkelijk plaatsvond, staat ter discussie. Zeker is dat ongepast gedrag – in de ruime zin – van geesteszieken, armen of werkonwilligen geweerd werd.

Henri Van den Eede, maquette Sint-Kamillus, 1937–1940, houtsnijwerk.

UPC Sint-Kamillus, Bierbeek

Eind jaren dertig van de vorige eeuw begon Henri Van den Eede met het snijden van een houten maquette op een schaal van 1:100 van de psychiatrische instelling Sint-Kamillus in Bierbeek. Van den Eede was er patiënt en mocht geen scherpe voorwerpen bij zich hebben. Zorgvuldig bewerkte hij het hout met een stomp aardappelmesje. Hij checkte de waarheidsgetrouwheid op de blauwdrukken, en als er geen plannen voorhanden waren, mat Van den Eede ter plaatse na. Door de tijd die hij nodig had voor herstelingswerken aan de ramen en het vervaardigen van houten klompen tijdens de oorlogsjaren kon hij zijn maquette nooit volledig afwerken.

VER BEEL DING

B

Roger Ballen, *Appearances, Banner, Bride, Boarding House, Crawling Man, Crouched, Head inside Shirt, Man with Back to Viewer, One Arm Goose, Prowling, Squawk*, 1998-2013, foto. Schenking kunstenaar.

Museum Dr. Guislain, Gent

Roger Ballen (1950) portretteerde in de jaren 1980 en 1990 gemarginaliseerde blanken in de geïsoleerde rurale gebieden van Zuid-Afrika. In zijn werk vanaf de jaren 2000 krijgt encenering een steeds prominentere plaats. Door de realiteit om te vormen tot ‘installaties’ krijgt het absurde en bevreemdende vrij spel. Reeksen zoals *Shadow Chamber, Boarding House* en *Asylum of the Birds* kunnen worden beschouwd als een metafoor voor de geest en zitten vol terugkerende elementen, zoals dieren, kapotte objecten, georganiseerde chaos en lichaamsdelen. Ook tekeningen spelen een belangrijke rol en weten als het ware de levende protagonisten op de foto te beïnvloeden. Zijn foto’s moeten volgens hem in staat zijn mensen te transformeren en plekken in de geest

te laten ontdekken die nooit eerder werden bezocht.

Zoe Beloff, *Charming Augustine*, 2005, film, 2D-versie. Zoe Beloff.

Museum Dr. Guislain, Gent

In het werk van kunstenaar Zoe Beloff, die in 1958 in Schotland werd geboren en woont in New York, ontmoeten heden en verleden elkaar. De menselijke psyche is niet zelden een inspiratiebron. Voor *Charming Augustine* liet ze zich inspireren door de foto’s van Augustine, psychiatrische patiënte in het Hôpital de la Salpêtrière en de bekendste hysterica. Haar levensverhaal wordt verstrengeld met de geboorte van het medium film. Fotografen in het Salpêtrièreziekenhuis experimenteerden met chronofotografie om door snel opeenvolgende opnames beweging in beeld te kunnen brengen. Op die manier hoopten ze nog dieper te kunnen binnendringen in het hoofd van de patiënt. Door het gebruik van stereoscopie, de voorloper van 3D, onderzoekt Zoe Beloff in dit werk hoe film er had kunnen uitzien mocht hij ontstaan zijn in de jaren 1880.

Charming Augustine brengt op een intrigerende manier beide geschiedenissen samen.

Arthur Borgnis, *Eternity has no Door of Escape*, 2017, filmfragment.

Arthur Borgnis

Hans Prinzhorn was, in tegenstelling tot Jean Dubuffet die art brut als aparte categorie in het leven riep, niet anticultureel en wilde niet dat de werken geweerd werden uit de kunstwereld. Hij probeerde ze zelfs te tonen in musea voor schone kunsten. In zijn inleiding schrijft hij dat hij het woord kunst niet wil gebruiken omdat dat een waardeoordeel inhoudt, waarbij 'kunst' onderscheiden wordt van 'niet-kunst'. In 1937 waren er werken uit de Prinzhorncollectie te zien in de Duitse reizende tentoonstelling *Entartete Kunst*, waar het naziregime ze toonde naast expressionistische, kubistische en dadaïstische werken. Vormelijke overeenkomsten moesten het ontaarde karakter van de moderne kunst bewijzen.

Briefjes geschreven door patiënt en gevonden tussen houten balken in Guislainziekenhuis, jaren 1960, potlood en inkt op papier. Museum

Dr. Guislain, Gent

Deze kleine, gevouwen stukjes papier (van sigarenbandjes of chocoladerepen) werden gevonden in de kieren en barsten van de houten balken in een van de zalen van het Guislaingesticht. Op de achterzijde staan verschillende boodschappen in hetzelfde handschrift, maar de naam van de auteur ontbreekt. Het is gissen naar de betekenis van boodschappen als 'eerlijk komt alles uit',

'de waarheid zeggen' en 'hersentjes hersentjes hersentjes'. Ze vertellen veel en weinig tegelijk. De achterzijde van het inpakpapier om een chocoladereep kan niet blootleggen welke regels bepaalden wat gezegd kon worden, maar het maakt wel tastbaar dat die regels er waren en dat ze hun macht uitoefenden.

Koen Broucke, *De Megalomaan, Liszt-Broucke, Our Travelling Circus Life I & V*, 2004, acrylverf op papier.

Museum Dr. Guislain, Gent

Psychiater Hahneman is een fictief personage dat een verzameling werk van fictieve patiënten-kunstenaars bijeenbracht. Hij is ervan overtuigd dat hedendaagse kunst ziek is en kunstenaars ernstig gestoord zijn. Het werk van Koen Broucke (1965) balanceert op de grens tussen fictie en realiteit, waarbij zijn personages als het ware speelse zelfportretten zijn. Elk van zijn personages heeft een eigen biografie, eigenaardigheden en verlangens. Het geeft Broucke de mogelijkheid om de kunst in alle mogelijke richtingen te exploreren.

C

Compagnie de l'art brut, *L'art brut 5, 6, 7, 8*, 1965-1966, Parijs.

Museum Dr. Guislain, Gent

Jean Dubuffet (1901-1985) reisde in juli 1945 naar verschillende psychiatrische ziekenhuizen in Zwitserland, waar hij onder meer het werk van Adolf Wölfler zag. Na zijn terugkeer schreef hij een brief aan de schilder René Auberjonois waarin hij voor het eerst de term art brut gebruikte. Dit was het begin van een collectie die in 1976 onderdak kreeg in Lausanne als Collection de l'Art Brut.

Art brut kende strikte grenzen, waarbij de biografie van de kunstenaar en zijn onbekendheid met de kunstwereld een belangrijke rol speelden. Dubuffet was op zoek naar een andere, authentieke, primitievere kunst waarmee hij een duidelijk standpunt kon innemen: hij plaatste art brut tegenover *art culturel*. Maar door een dergelijke vlijmscherpe scheiding aan te houden, werden deze werken voor lange tijd opgesloten in een verstikkende term en angstvallig weggehouden uit de reguliere kunstwereld.

D

Jan De Maesschalck, *Untitled*, 2007, acrylverf en acrylmedium op papier.

Museum Dr. Guislain, Gent. Courtesy of Zeno X Gallery, Antwerpen

In 1921 schreef psychiater Walter Morgenthaler (1882–1965) een monografie over het werk van een van zijn patiënten, Adolf Wölfl (1864–1930): *Ein Geisteskranker als Künstler*. Op 35-jarige leeftijd begon Wölfl in het psychiatrisch ziekenhuis van Waldau te tekenen. Het resultaat: een totaal-kunstwerk van ongeveer 25.000 pagina's, bestaande uit tekeningen, teksten en muzikale composities.

Jan De Maesschalck (1958) confronteert in *Untitled* de cover van Morgenthalers boek met een iconische foto van Wölfl in zijn cel. Ook voor zijn andere werken zoekt hij inspiratie in bestaande beelden. Hij selecteert, fragmenteert en interpreteert ze tot nieuwe, vaak melancholische taferelen.

Eric De Volder, zonder titel, s.d., potlood op papier. Archief Eric De Volder - Tania

Desmet. Museum Dr. Guislain, Gent

Theatermaker Eric De Volder (1946–2010) hield zijn dromen bij in schetsen, telkens gedateerd en beschreven. Het onbewuste speelde een belangrijke rol in zijn werk. De Volder gebruikte 'de dans van de schaduw van het onbewuste' tijdens zijn creatieproces en beschreef die dromen als volgt: 'Zoals de zon een schaduw voor mij uitwerpt en die schaduw beweegt wanneer ik mij verplaats, zo stel ik me voor in mijn verbeelding dat ook mijn onbewuste een schaduw voor mij uitwerpt.' De Volders visie is geïnspireerd op een citaat van Carl Gustav Jung, die het onbewuste onder andere definieerde als 'al het toekomstige dat zich in mij voorbereidt en pas later tot bewustzijn zal komen'.

Ronny Delrue, *Karel, Hugo*, 2001, mixed media. Collectie kunstenaar, Gent

In 2001 nodigde Jan Hoet twintig kunstenaars uit in Geel om in dialoog te treden met psychiatrische patiënten. Ronny Delrue was er een van. Hij ontmoette en portretteerde verschillende personen, waaronder Karel en Hugo, die hem inspireerden tot meerdere portretten. Deze proberen niet zozeer 'de andere' uit te beelden, maar het andere in onszelf. Ze bewegen zich tussen verschijnen en verdwijnen, verhullen en onthullen. Ze confronteren ons met dé mens, die in zijn onherkenbaarheid des te herkenbaar wordt.

Katharina Detzel, foto van Katharina Detzel met zelfgemaakte mannelijke pop, 1914, inv. nr. 2713a, reproductie.

Prinzhorn Collection, University Hospital Heidelberg

In het psychiatrisch ziekenhuis van Klingenberg verzette Katharina Detzel (1872-onbekend) zich tegen de hiërarchische structuur waarin patiënten onderdrukt werden en onmenselijke strafmaatregelen moesten ondergaan. Door middel van haar verbeelding demonstreerde ze haar drang naar vrijheid. Ze maakte bijvoorbeeld sleutels uit hout en een menselijke figuur met vleugels. Naast de vele kleine poppetjes van brooddeeg verscheen ook deze levensgrote mannelijke pop uit zakken en stro.

F

Fanfare & Toneelkring Hospice Guislain, jaren 1930, foto.

Museum Dr. Guislain, Gent

Joseph Guislain schreef in *Traité sur l'aliénation et sur les hospices des aliénés* (1826) enkele ideeën neer over esthetica en geestesziekte. Hoewel de patiënt baat heeft bij het creëren, kan hij volgens hem nooit 'echt' met kunst bezig zijn. Een té moeizame creatieve zoektocht zou zijn fragiele geest nog meer vertroebelen. Ook een zekere aanleg is noodzakelijk. Hij liet patiënten schilderen, het liefst in de buitenlucht, omdat de schoonheid van de natuur hen zou kunnen afleiden van hun ziekte. Ook muziek kon een rol spelen, maar enkel deze 'die gemaakt wordt met een beperkt aantal instrumenten en die vlugge, lichte en aangename schokjes tweewebbrengt, de meest geschikte zijn bijvoorbeeld de marsen, de wals, de

volksdansen en andere muziekstukken van dezelfde aard'.

Christian Fogarolli, *The Value of Absence*, 2019, installatie.

Museum Dr. Guislain, Gent

De Italiaanse kunstenaar Christian Fogarolli (1983) bouwt aan een intrigerend oeuvre van installaties waarin psychiatrie en waanzin dikwijls centraal staan. Voor het Museum Dr. Guislain maakte hij nieuw werk, dat focust op de verbindingen tussen het werk van pionier Joseph Guislain (1797–1860) en het denken van de Italiaanse psychiater en hervormer Franco Basaglia (1924–1980). De installatie, die bestaat uit de structuur van een huis bedekt met spiegels, staat symbool voor het hoofd. Het symboliseert datgene wat bestaat, maar niet kan aangeraakt worden. *The Value of Absence* creëert een continue lijn tussen verleden, heden en toekomst.

H

Anton Heyboer, zonder titel, 1984, verf en vetkrijt op papier.

Privécollectie. Museum Dr. Guislain, Gent

Na een traumatiserend verblijf in een werkkamp tijdens de Tweede Wereldoorlog startte de artistieke carrière van Anton Heyboer (1924–2005). Zijn werken zijn meer dan kunst. Hij creëerde een eigenzinnig universum, vertrekkend vanuit een zelfbedachte filosofische symboliek. Ze passen in een groter systeem om leven en mens te ordenen en Heyboers plaats in de wereld terug te vinden. De kunstenaar leidde een eigenzinnig leven samen met vijf vrouwen, waarbij de drang naar vrijheid

centraal stond. Heyboer is bekend om zijn snelle schetsen en etsen met schrapere lijnen. Later in zijn carrière koos hij voor grote schilderijen, waarbij hij voor de eerste keer voluit met kleur experimenteerde.

William Hogarth, *Chaos of the Brain*, uit de reeks *A Rake's Progress*, 1795–1800, gravure door Thomas Cook.

Schenking Ronny en Jessy Van de Velde, Antwerpen. Museum Dr. Guislain, Gent

Een van de bekendste afbeeldingen van geesteszieken uit de achttiende eeuw is de laatste van de acht gravures van William Hogarths (1697–1764) *A Rake's Progress* uit 1735. De reeks verbeeldt de acht stadia van verval van Tom Rakewell, een jongeman die erop los leeft en alle morele regels aan zijn laars lapt. Hij eindigt in Bethlem Hospital, in de volksmond ook Bedlam genoemd. Rakewell wordt op de bewuste gravure op de voorgrond afgebeeld, omgeven door acht mannelijke waanzinnigen. Hogarth geeft hier blijk van kennis van de belangrijkste psychiatrische syndromen van zijn tijd. Hij beeldt Toms medegevangenen op een karakteristieke manier uit, met identificeerbare diagnoses. Hoewel hij met herkenbare beeldtaal werkt, brengt hij een persoonlijk verhaal.

I

***Iconographie photographique de la Salpêtrière*, deel 2, 1877–1878, Parijs, reproducties.** Museum Dr. Guislain, Gent

Deze foto's van Augustine werden genomen in het Hôpital de la Salpêtrière in Parijs en gepubliceerd in *Iconographie photographique de la Salpêtrière*, dat verscheen van 1877 tot 1880. Deze jonge

vrouw, die in 1875 op vijftienjarige leeftijd werd opgenomen, droeg een verleden van misbruik met zich mee. Ze ontsnapte uiteindelijk uit het gesticht verkleed als man. Augustine werd dikwijls gefotografeerd en opgevoerd, niet alleen wegens haar uiterlijk maar ook doordat haar symptomen zich in duidelijk begrensde acts demonstreerden. De kunstenaars van haar tijd waren geïnspireerd door de theatraliteit die ze tentoonspreidde tijdens de verschillende fases van de hysterische aanval.

K

Justinus Kerner, *Kleksographien*, 1890, Stuttgart, Leipzig, Berlijn en Wenen.

Museum Dr. Guislain, Gent

Toen de Duitse dichter en arts Justinus Kerner (1786–1862) per ongeluk inkt morste op papier, zag hij plots intrigerende vormen in de inktvlekken. Dit inspireerde hem voor zijn boek *Kleksographien*, waarin hij zijn gedichten voorzag van illustraties gebaseerd op inktvlekken. Eind negentiende eeuw begonnen ook psychologen hierin interesse te krijgen, onder wie Alfred Binet die stelde dat de interpretatie van inktvlekken iets meer kon vertellen over de 'onvrijwillige verbeelding'. Het was Hermann Rorschach die er in 1921 zijn naam aan gaf. De rorschachtest is een voorbeeld van een projectietest, die ervan uitgaat dat dat wat een cliënt ziet in specifieke beelden ook iets vertelt over zichzelf.

Klaas Koopmans, zonder titel, 1959, krijt, waterverf, kleurpotlood en balpen op papier. Stichting Klaas Koopmans. Museum Dr. Guislain, Gent

Zoals de andere leden van het Friese kunstenaarscollectief Yn 'e Line schilderde Klaas Koopmans (1920–2005) vooral landschappen en mensen uit zijn omgeving in een expressionistische stijl. Naast zijn kleurrijke landschapsschilderijen vallen ook zijn gestichtstekeningen op. Hij maakte ze tijdens zijn verblijven in verschillende instellingen. Hij deed het stiekem, omdat tijdens drie van de vier opnames tekenen en schilderen verboden werden wegens niet therapeutisch. Met gevonden materialen portretteerde hij zijn medepatiënten. De portretten inspireerden hem. Tegelijkertijd hielp het hem ook om een houding te vinden in de instellingen.

L

Jean Leclercq, Zonder titel, 2015, gemengde techniek op papier. La "S" Grand Atelier. Museum Dr. Guislain, Gent

Jean Leclercq (1951) tekent scènes uit populaire strips na. Dat doet hij op zijn hoogsteigen manier, de regels van de strip volledig aan zijn laars lappend. Zelf leest hij nooit stripverhalen, hij verzamelt ze louter om mee aan de slag te gaan. Hij vertrekt van een specifiek beeld, maar laat het dan ook weer helemaal los. Hij kopieert niet, maar maakt zijn eigen interpretatie, waarin achtergronden worden weggelaten en personages soms lijken te verdwijnen in de hoek van het blad. De werken hebben dan ook geen verhalende functie, ook de tekstballonnen helpen de kijker niet. Elk werk kan op zichzelf gelezen worden.

les ballets C de la B / Alain Platel, fragment uit: Sophie Fiennes, VSPRS show and tell, 2007, film. Sophie Fiennes

Regisseur Alain Platel (1956) van les Ballets C de la B liet zijn dansers voor de voorstelling *vsprs* (2006) de filmpjes van Arthur Van Gehuchten (1861–1914) bekijken. Deze Belgische neuroloog startte begin twintigste eeuw met het systematisch filmen van zijn patiënten. Platel was op zoek naar het spanningsveld tussen onbewust en superbewust, tussen ongecontroleerde bewegingen en de klassieke regels van de choreografie. Ook voor andere voorstellingen focuste Platel zich op de bewegingstaal van dit onbewuste: spasmen, stuipen en tics. Het spectrum van de bewegingen varieerde van knippen met de ogen of fronsen, over korte rukjes van de ledematen en schokkerige bewegingen, tot omvallen of een *silly walk*.

Marie Lieb, foto van de kamervloer, 1894, inv. nr. 1771/1, reproductie. Prinzhorn Collection, University Hospital Heidelberg

In het psychiatrisch ziekenhuis van Heidelberg werden in 1894 twee foto's genomen. De naam Marie Lieb stond op beide vermeld. Een van de foto's werd gepubliceerd in *Atlas und Grundriss der Psychiatrie* (1902) van Wilhelm Weygandt (1870–1939), de assistent van Emil Kraepelin (1856–1926). Het bijschrift luidde: 'Patroon van figuren, door een manische vrouw uit stroken beddengoed op de vloer van haar kamer uitgespreid.' Vrouwen scheurden wel vaker hun ziekenhuiskleren en lakens in stukken om er nieuwe kleren en andere zaken mee te maken. Marie Lieb (1844-onbekend) zou dit werk als een strategie kunnen hebben gezien om de machtsverhoudingen om te keren.

M

**Marc Maet, *Schilderende zot, nog een schilderij voor 40-jarigen, 1995, acryl-
verf op doek.*** Museum Dr. Guislain, Gent

In de jaren 1980 kende de schilderkunst een heropleving als reactie op de conceptuele kunst. Marc Maet (1955–2000) koos altijd resoluut voor de schilderkunst en verbond abstracte met figuratieve elementen. Hij experimenteerde met vilt, polyester en druktechnieken, maar altijd binnen het schildersdoek. Hij had een grote interesse voor filosofie, psychologie, psychoanalyse en alchemie. Ook de taal fascineerde hem mateloos. Vooral dubbelzinnigheden, de letterlijke betekenis van woorden en het spel met Franse uitdrukkingen zijn een terugkerend gegeven in zijn werk.

Shneidman, *M.A.P.S. Make A Picture Story, 1952, hout, papier en inkt.*

Schenking Vrij CLB, Gent. Museum Dr. Guislain, Gent

De Make A Picture Story test (M.A.P.S.) is een psychologische test die gebruikt wordt bij persoonlijkheidsonderzoek. Daarnaast is de test ook nuttig binnen een therapeutische setting, om zo zaken te benoemen waar moeilijker over gesproken kan worden. De patiënt kan zelf scènes opstellen met achtergronden zoals een woonkamer, een straat, een droom, een woud of een grot. De figuren hebben verschillende gezichtsuitdrukkingen, staan in allerlei poses, en zijn aangekleed of half aangekleed.

N

Leo Navratil, *Die Künstler aus Gugging, 1983, Wenen.* Museum Dr. Guislain, Gent

Psychiater Leo Navratil (1921–2006) startte in 1954 met tekenen voor zijn patiënten in het psychiatrisch ziekenhuis Maria Gugging, in de buurt van Wenen. Hij gaf hen de opdracht om een menselijke figuur in potlood te tekenen op een blad papier van postkaartformaat. Al snel merkte hij de kwaliteit van vele werken op en startte met een vorm van creatieve therapie. Een aantal patiënten viel hem op, onder wie Johann Hauser, August Walla en Oswald Tschirtner. Eind jaren 1960 bevestigde Jean Dubuffet dat het werk van deze kunstenaars tot art brut gerekend kon worden. In 1981 richtte Navratil in een vrijgekomen paviljoen het Centrum voor Kunst en Psychotherapie op, waar patiënten samenwoonden en werkten. Psychiater en kunstenaar Johann Feilacher volgde Navratil in 1986 op en veranderde de naam van het centrum in Haus der Künstler.

P

Hans Prinzhorn, *Bildneri der Geisteskranken, 1923, Berlijn.*

Museum Dr. Guislain, Gent

Hét boek dat kunst van psychiatrische patiënten een podium gaf, was *Bildneri der Geisteskranken* (1922) van Hans Prinzhorn (1886–1933). Deze Duitse psychiater en kunsthistoricus werd in 1919 in het psychiatrische ziekenhuis van Heidelberg aangeworven om de kleine bestaande collectie werken van psychotische patiënten uit te breiden en er een studie over te maken. Hij schreef ziekenhuisdirecteurs uit

verschillende landen aan op zoek naar originele werken die spontaan waren ontstaan, en bracht een collectie bijeen van bijna 5000 werken van meer dan 400 patiënten. *Bildneri der Geisteskranken* kon op veel interesse rekenen bij expressionistische en surrealistische kunstenaars. Zij zagen in de werken een authenticiteit en verbeeldingskracht die ze op dat moment niet in de gevestigde kunstwereld terugvonden.

R

Jasper Rigole, *In Search of a Place on the Art Market, I Decided to Become a Painter. Part 1: Early Drawings 1983–1985*, 2008, tekening op papier en video. Collectie kunstenaar, Gent

Omdat met kinderen volgens psychoanalytici als Melanie Klein vóór een bepaalde leeftijd nog niet gewerkt kon worden met vrije associatie, werd gekozen voor een spelomgeving. Door middel van objecten en tekenmateriaal kon het kind contact maken met de therapeut. De tekening werd een belangrijk communicatiemiddel. In 2008 besliste Jasper Rigole (1980) om een bundel van zijn eigen kindertekeningen voor te leggen aan een psychologe gespecialiseerd in deze materie. Hij vertelde haar niet dat het zijn eigen tekeningen waren. De psychologe kwam tot hypotheses met als terugkerend vermoeden dat het ging om een jongen die vaak sombere en atypische kleuren gebruikte, wat op een licht depressieve toestand zou wijzen. Een andere mogelijkheid was dat hij kleurenblind zou zijn.

André Robillard, *FUSIL. RUSSE RAPIDE 2265 KALATCHIKOV C.C.C.P*, 2006, mixed media. Museum Dr. Guislain, Gent.

André Robillard (1931) begon op 33-jarige leeftijd met het maken van geweren uit gevonden en gerecupereerde materialen. Dit deed hij om 'de miserie te doden'. Hij creëert ook spoetniks, vliegtuigen en dieren. Daarnaast tekent hij in potlood of viltstift. Jean Dubuffet leerde zijn werk kennen door zijn psychiater, Jean Renard. Dubuffet herkende in hem een ware art brutkunstenaar en zijn werk was te zien in de eerste tentoonstelling van de Collection de l'Art Brut in Lausanne, waar de collectie van Dubuffet in 1976 werd ondergebracht.

S

Schizophrenie, reproductie uit: Oswald Bumke, *Lehrbuch der Geisteskranken*, 1929, München. Museum Dr. Guislain, Gent

'Door ongeschikte isolering in een isoleercel heeft de zieke een laken verscheurd en met de repen een fantastisch kledingstuk gemaakt.'

Harald Szeemann, *Documenta 5*, 1972. Collectie M HKA / Collectie Vlaamse Gemeenschap

De Zwitserse curator Harald Szeemann (1933–2005) streefde naar een totaalkunst, een *Museum der Obsessionen*, waar kunst en leven verstrengeld waren tot één geheel en waar het proces belangrijker werd dan het product. Hij bracht art-brutkunstenaars samen met erkende kunstenaars, en combineerde hun werken met documentair materiaal en objecten, maar bijvoorbeeld ook met volkskunst. Hij gebruikte de titel van

het boek van Hans Prinzhorn (*Bildnerlei der Geisteskranken*) als naam van een van de secties van zijn *Documenta 5* in Kassel, waarin onder meer de cel van Adolf Wölfli was gereconstrueerd. Szeemann gebruikte ook de term 'individuele mythologieën' voor kunstenaars die geen bepaalde stijl of kunstrichting volgden, maar hun eigen mythologie in het leven riepen.

T

Henri-Simon Thomassin, naar Domenico Fetti, *La Melancolie*, 1740, gravure. Museum Dr. Guislain, Gent

Deze gravure van Henri-Simon Thomassin (1687-1741) naar het schilderij *La Melancolie* van Domenico Fetti is een allegorisch werk waarin de vrouw de neerslachtigheid verzinnebeeldt. Melancholie werd beschouwd als een onevenwicht van de humoren met een teveel aan zwarte gal. Moedeloosheid, depressie en inactiviteit waren de symptomen. In dit werk zit de vrouw, peinzend, gebogen over een schedel, die de vergankelijkheid van het leven symboliseert. In de sombere setting bevinden zich penselen en een palet, verwijzend naar de schilderkunst, en een boek en toestellen, zoals een telescoop en een astrolabium, die verwijzen naar de wetenschap.

Toren van Eben-Ezer, 2005, maquette.

Bozar, Brussel. Museum Dr. Guislain, Gent

Tussen 1948 en 1963 werkte Robert Garcet (1912–2001), een steenhouwer, samen met familie en vrienden aan een toren van zo'n 20 meter hoog. Deze toren van Eben-Ezer, na de Tweede Wereldoorlog gebouwd in Eben-Emael

in het noorden van Luik, is een symbool voor vrede en gericht tegen alle vormen van geweld. De naam verwijst naar de plaats waar Samuel volgens de Bijbel in 1038 v.C. een steen oprichtte als symbool voor de overwinning van de Israëlieten op de Filistijnen. Garcet deed ook geologisch, paleontologisch en archeologisch onderzoek en formuleerde theorieën over de oorsprong van de mens. Door zijn pacifistische boodschap ontving hij vele gasten. Ook vandaag kan de toren bezocht worden.

W

Adolf Wölfli, *Selbstdarstellung*, ca. 1915–1930, kleurpotlood en potlood op papier. Privécollectie.

Museum Dr. Guislain, Gent

Het levenswerk van Adolf Wölfli (1864–1930) bestaat uit verschillende delen. In *Von der Wiege bis zum Graab* (1908–1912) wordt in 3000 pagina's zijn imaginaire autobiografie verteld. Hij transformeert zijn ellendige jeugd in een fantastisch verhaal, waarin het kind Doufi de wereld rondreist vergezeld door familie, vrienden en de Zwitserse jacht- en natuurvereniging.

In 752 illustraties verschijnen onder meer fictieve landkaarten, paleizen, kelders, kerken, koningen, koninginnen en sprekende planten. In een tweede deel vindt hij de kosmos opnieuw uit en geeft deze de naam Skt. Adolf-Riesen-Schöpfung (Skt. Adolf-Reuze-Creatie). Zelf kroont hij zich tot Skt. Adolf II. Zijn tekeningen worden bevolkt door figuren met een oogmasker, omgeven door muzieknoden, tekstfragmenten en felgekleurde ornamenten.

MACHT EN ONMACHT

A

Antipsychiatrie, jaren 1960–1970, boeken. Museum Dr. Guislain, Gent

In de jaren 1960 schudde de antipsychiatrie de psychiatrie door elkaar. Antipsychiaters zochten de oorzaak van geestesziekte niet in de hersenen, maar in zieke sociale relaties. De autoriteit van de alwetende psychiater werd in vraag gesteld. De antipsychiatrie kwam tot nieuwe inzichten en experimenteerde met therapeutische gemeenschappen als alternatief voor de klassieke psychiatrische kliniek, die werd gezien als een instrument voor sociale controle. De meeste experimenten waren vrij radicaal en gingen uiteindelijk ten onder, maar de antipsychiatrie heeft wel de hedendaagse psychiatrie mee vormgegeven door verder te kijken dan het zuiver medische.

B

Bart Baele, *The Angel of Death Dissecting the Artist*, 2006, olie op doek. Museum Dr. Guislain, Gent

Woorden als *la clinique*, *docteur*

mental, *suicide*, *médecin* zijn vaak te lezen in het werk van Bart Baele (1969). Zijn schilderijen, tekeningen en foto's leiden de toeschouwer binnen in een wereld waarin pijn en lijden voelbaar worden. Afbeeldingen van bloed, vuur en gekwetste lichamen combineert hij met religieuze tekens, harten en Afrikaanse motieven. Bart Baele geeft zichzelf de titel *docteur mental*. Als een engel-priester staat hij achter een soort altaar, de kelk en het kruisbeeld voor zich: de macht van de psychiater als rechter die beslist over het leven van de patiënt.

Boeien uit het Geeraard de Duivelsteen, 19de eeuw, metaal, leder en hout.

Museum Dr. Guislain, Gent

In 1815 bevrijdden Petrus Jozef Triest (1760–1836) en zijn Broeders van Liefde de geesteszieke mannen in het Gentse Geeraard de Duivelsteen van hun boeien. Dat betekende een eerste stap naar een humanere behandeling en begeleiding van mensen die tot dan door de maatschappij werden verstoten. In het Hospice Guislain (1857) zette Joseph Guislain (1797–1860) meer menswaardige middelen in, met zachtere materia-

len, zoals lederen riemen om patiënten te fixeren, dwangmoffen en met kussens beklede dekselbedden. Tot vandaag blijven er dwangmiddelen in gebruik, zoals de isolatiekamer en kalmerende medicatie.

Brief, 1983, reproductie. Archief Ludo Serrien, Werkgroep Bijzondere Jeugdzorg (1972–1985)

In december 1983 schrijft een jongen een openhartige brief naar een advocaat. Hij verblijft in een jeugdinstelling en brengt de harde omstandigheden onder woorden: ‘als je niet kunt slapen dan kletsen ze tot ge in slaap valt’, ‘als je een brief stuurt dan wagen ze tot er geen post is’, ‘Zo, advocaat dat doen ze voor niets!’.

In de jaren 1970 en 1980 zorgden schandalen voor groeiend protest. Het geloof in instituten zoals jeugdinstellingen, scholen, gevangenissen en psychiatrische ziekenhuizen werd ontmanteld. Het idee van maakbaarheid door disciplineren werd door een brede tegenculturele beweging ter discussie gesteld. De Werkgroep Bijzondere Jeugdzorg (WBJ), gestuurd door Ludo Serrien en Jos Goossens, werkte een schrijnend zwartboek uit: een aanklacht tegen een ziek jeugdzorgbeleid. Het was de aanzet voor een nieuw debat over de hulp voor geplaatste jongeren, kinderrechten en de ontwikkeling van het Vlaams sociaal werk.

D

Steven De Batselier en Passage 144, s.d., filmfragment. Museum Dr. Guislain, Gent
De Leuvense criminoloog en psycholoog Steven De Batselier (1932–2007)

stond bekend als een dwarsligger. Meer dan eens kwam hij in conflict met gezagsfiguren. Hij startte met Passage 144, een kleinschalige leefgemeenschap voor psychiatrische patiënten die een alternatief moest bieden voor de hiërarchische en anonimiserende psychiatrische instellingen. De Batselier bekritiseerde de gangbare psychiatrie en stelde behandelingen als elektroshocktherapie ter discussie. Zijn werk werd sterk geïnspireerd door de Schotse psychiater Ronald Laing en de Nederlandse psychiater Kees Trimbos.

Tim Dirven, uit de reeks Gheja, 2001, foto. Museum Dr. Guislain, Gent

In de reeks *Gheja* (2003) toont fotograaf Tim Dirven (1968) de povere gezondheids- en ziekenzorg in Oost-Europa. De beelden vormen het verslag van zijn tweede bezoek aan deze instelling in hartje Roemenië. De levensomstandigheden waren er schrijnend. Dirven benaderde de situatie uiterst respectvol en ontdekte bij de bewoners hoop en sereniteit. Zo ontstond er een uniek contact met de patiënten, bij wie geloof een grote rol speelde.

Karel Frans Drenthe, zonder titel, 2de helft 20ste eeuw, Oost-Indische inkt op papier. Museum Dr. Guislain, Gent

Het werk van de Nederlandse auteur en kunstenaar Karel Frans Drenthe (1921-onbekend) is een nietsontziende kritiek op de machtsstructuren in de ‘krankzinnigenverpleging’ die hij als patiënt ervoer. Het laat zich bekijken als een vroege uiting van de antipsychiatrische golf. De cartooneske werken grossieren in galgenhumor.

Drenthe waarschuwde voor de mogelijke reacties op zijn werken: 'Ik druk u amechtig op het hart om ABSOLUUT immuun te blijven voor de zogenaamd pertinente beweringen van medici die verklaren dat de getekende dwangmiddelen ouderwets en middeleeuws zijn. Vlieg er niet in. Al komen er hoogleraren bij te pas. Door dik en dun zullen ze gezamenlijk publicatie ervan trachten te verhinderen. De dwangmiddelen zijn hedendaags en ALGEMEEN.'

Dwangmiddelenregister, Établissement d'aliénés de Ziekeren (St.-Trond), Registre des séquestrations cellulaires, de punition ou de contrainte, 1891-1893.

Museum Dr. Guislain, Gent

Dwangmiddelen zijn een constante in de geschiedenis van de psychiatrie. Het is een beladen en complexe problematiek. Patiënten in een isoleercel plaatsen of een dwangjak aandoen, zijn maatregelen die kunnen worden genomen in het belang van de veiligheid van de patiënt, medepatiënten en begeleiders. In de tweede helft van de 19de eeuw dacht men er ook een therapeutisch nut in te zien. Maar dwangmiddelen werden en worden ook vaak gecontesteerd, omdat ze blijk geven van een groot machtsonevenwicht waarbij mensen in hun vrijheid beperkt worden. In dit register werden aan het begin van de jaren 1890 de dwangmaatregelen genoteerd die toegepast werden op patiënten uit de psychiatrische instelling in Ziekeren, Sint-Truiden — het soort dwangmiddel, de frequentie, en de reden om het toe te passen.

F

Michel Foucault, *Histoire de la folie à l'âge classique*, 1961, Parijs.

Museum Dr. Guislain, Gent

Michel Foucault (1926–1984) schreef met *Folie et déraison* (1961), later ook gepubliceerd met als titel *Histoire de la folie à l'âge classique*, een van de meest invloedrijke werken over de geschiedenis van de psychiatrie. Hoewel zijn opvattingen betwist worden, blijft zijn werk over de verbinding van macht en kennis in vertogen belangrijk. Zijn geschiedenis van de waanzin biedt een kritische kijk op de zelfverklaarde vooruitgang van de psychiatrie. Hij legt de machtsdynamiek bloot en argumenteert hoe de uitsluiting van de waanzinnige een fundamenteel aspect is van de wijze waarop de westerse samenleving functioneert.

G

Gianni Berengo Gardin, uit de reeks *Morire di classe*, 1968–1969, heliogravure. Museum Dr. Guislain, Gent

In de jaren 1960 begon Franco Basaglia (1924–1980), directeur van het psychiatrisch ziekenhuis van Gorizia in Italië, met de hervorming van zijn instelling. Hij verwijderde de hekken en muren rond het gebouw, introduceerde vergaderingen met patiënten en pleitte voor een meer menselijke zorg. Hiermee stond hij aan de wieg van de antipsychiatrie, die de patiënt niet als een passief maar als een actief individu zag. In 1978 slaagde hij erin om Wet 180 te laten goedkeuren, met als doel de sluiting van alle psychiatrische ziekenhuizen in Italië. Een proces dat een twintigtal

jaar in beslag zou nemen. Een boek dat een belangrijke bijdrage leverde aan die beweging, was *Morire di classe* van Carla Cerati (1926–2016) en Gianni Berengo Gardin (1930), aan wie Basaglia in 1968 vroeg om het leven in Gorizia en in andere Italiaanse psychiatrische ziekenhuizen te fotograferen.

Gekkenkrant, jaren 1970, papier.

Vereniging Canon Sociaal Werk, Amsterdam.
Museum Dr. Guislain, Gent

De *Gekkenkrant* (1973–1981) presenteerde zich als een kritisch tijdschrift ‘voor en door gekken’ en functioneerde als een creatieve praktijk met een hoog doe-het-zelfkarakter. De krant werd een mijlpaal in het traject naar de toegenomen mondigheid en inspraak van patiënten met betrekking tot de organisatie van de (instellings)psychiatrie. In de krant verschenen de meest uiteenlopende bijdrages, soms schrijnend, soms carnavalesk, soms experimenteel, zoals die van PyQuRus, nom de plume van Ir. P. Kuperus. Hij communiceerde in een eigen taal. De Nederlandse criticus Jacq Vogelaar schreef over die teksten: ‘Door zich de taal toe te eigenen of in te lijven – of haar verduisterend: stelend wat hun heeft toebehoord of ontzegd is – ontstaat er een taal (een eigen taalwereld) in de taal.’

H

Hangstoel gebruikt tijdens de prenatale psychodynamiek, s.d., rotan.

Museum Dr. Guislain, Gent

Bij de prenatale psychodynamiek wordt het geboortetrauma gezien als de basis van psychoses. De therapie werd toegepast in Passage 144, een kleinscha-

lige therapeutische leefgemeenschap opgericht door Steven De Batselier (1932–2007). In een hangstoel werden bewoners gewiegd als een baby in de moederschoot.

K

Klaas Koppe, uit de reeks over het congres *Strategie van de kleinschaligheid in Leuven*, met onder meer Steven De Batselier en Ronald Laing, 1981, foto. Collectie kunstenaar

De Nederlandse fotograaf Klaas Koppe (1948) woonde in september 1981 in Leuven het congres *Strategie van de kleinschaligheid* bij. Kritische psychiaters van over heel de wereld, zoals Ronald Laing, Kees Trimbos, Félix Guattari, Steven De Batselier, David Cooper en Vincenzo Caretti, kwamen samen om de toekomst van de antipsychiatrische beweging uit te tekenen. Er werden algemene politieke stellingnames besproken die verband hielden met de psychiatrie, maar er kwamen ook nieuwe vormen van therapie aan bod, zoals prenatale diepzeeduiktherapie. Het werd een tumultueus congres. Meegereide patiënten namen te pas en te onpas het woord, en hoewel de inspraak van patiënten tot de kern van het antipsychiatrische gedachtegoed behoorde, werd uiteindelijk toch ingegrepen. Er werd gerevolteerd tegen het te grootschalige congres, grote groepen verlieten meermaals het auditorium. Het congres bood zo, achteraf beschouwd, een beeld van de nadagen van een revolutionaire beweging.

M

Eric Manigaud, *Klinikum Weilmünster #7, 2010, potlood en grafiet op papier.*

Collectie kunstenaar, St-Etienne. Courtesy Gallery FIFTY ONE

De Franse kunstenaar Eric Manigaud (1971) staat bekend om zijn hyperrealistische potloodtekeningen, geïnspireerd op bestaande historische beelden. De foto's uit de Weilmünster-albums, een vroegtwintigste-eeuwse collectie portretten van patiënten uit de Duitse Weilmünsterkliniek, waren bedoeld om ziektebeelden te inventariseren. Vandaag voelen we vooral een spanning tussen de wetenschappelijke blik en het zichtbare leed van de patiënt. Het gefotografeerde subject wordt onderworpen aan de registrerende blik van de fotograaf, maar zijn emoties kunnen niet uitgeschakeld worden. In verschillende portretten duiken angst, kwaadheid of radeloosheid op. Wat is emotie of verzet en wat is ziektebeeld?

Hugo Minnen, uit de reeks *Een gelaat van Geel, 1978–1980, foto.*

AGB Cultuur Geel, Cultuurcentrum de Werft

Tussen 1978 en 1980 fotografeerde Hugo Minnen (1938) de unieke, wereldwijd bekende Geelse gezinsverpleging. Psychiatrische patiënten worden er in gastgezinnen opgevangen, een eeuwenoude traditie die als het ware een alternatief vormt voor de psychiatrische instelling. De huidige tendens waarbij 'vermaatschappelijking van de zorg' centraal staat, lijkt in de Geelse traditie een voorloper te kennen, hoewel het aantal kostgangers in Geel sterk terugloopt, en dat was ook al het geval ten tijde van Minnens reeksen. Minnen

fotografeerde de kostgangers in hun huiselijke omgeving en had daarbij vaak aandacht voor sprekende details.

V

Jean Vigo, *Zéro de Conduite, 1933, filmfragment.*

De Franse avant-garde cineast Jean Vigo (1905–1934) maakte met *Zéro de Conduite* een anarchistische prent over een groep kinderen die rebelleren tegen de tirannieke praktijken in een kostschool. Er gelden strenge gedragscodes en een 'nul voor gedrag' heeft zware gevolgen. De scène toont de leerlingen aan de vooravond van de opstand: de kussens worden in de slaapzaal in het rond gezwaaid en er wordt een optocht gehouden. Op een poëtische manier verbeeldt Vigo maatschappijkritische reflecties over pedagogische systemen. Door de antiautoritaire boodschap werd de film een tijd verboden in Frankrijk.

Help ons mee papier te besparen en
leg deze gids terug
voor een volgende bezoeker.
Je vindt alle teksten
op onze website.